

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 10 Issue 3, p. 79-105, April 2018

DOI No: 10.9737/hist.2018.596

İstihbarat Raporları Işığında Saruhan Mebusu Yüzellilik Reşit Bey'in Sürgün Yılları*

*Exile Years of the Saruhan Deputy Yuzellilik Resit Bey According to the Turkish
Intelligence Documents*

Doç. Dr. Şaduman HALICI

(ORCID:0000-0001-7575-7516)

Anadolu Üniversitesi - Eskişehir

Volume 10
Issue 3
April
2018

Öz: Bu makalede Çerkes Reşit'in hayatı ele alınacak, sürgün yılları ilk kez açıklığa kavuşturulacaktır. Reşit Bey Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlılara sığınmıştır. Bu nedenle 150'lik listeye alınmıştır. Yaşamının büyük bölümünü 1950 yılında ülkeye dönünceye kadar Ortadoğu'da geçirmiştir. Makale, Reşit Bey'in ülkesinden neden ayrıldığına, Atina'da ve Ortadoğu'da Türkiye aleyhine yaptığı çalışmalara Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan istihbarat raporlarını temel alarak yanıt verecektir. Bu sırada Reşit Bey'in çeşitli kişilere gönderdiği mektuplarını da değerlendirecektir.

Anahtar Kelimeler: Musul Kongresi, Taşnakıtyun, MAH, Hilafet, Af Kanunu

Abstract: In this article, the subject matter will be the life of Circassian Resit. His years in exile will be revealed for the first time. Mr Resit took refuge in Greece, therefore, he had been taken into the 150 Persona non-grata. Much of his life was spent in the Middle East until his return to the country in 1950. This article will answer why he departed from his country, the works he did against Turkey in the Middle East and Athens based on the intelligence reports present at the Archives of General Directorate of Police. At the same time, the letters he sent to various people will be evaluated.

Keywords: Mosul Congress, Dashnakıtyun, MAH (National Intelligence Organization), Caliphate, Amnesty Law

Giriş

Bu makale, tarihimizin tartışmalı kişiliklerinden biri olan, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda ve I. TBMM'de Saruhan mebusu olarak görev yapan, (Çerkes) Reşit'in yaşam öyküsünü konu edinmektedir. Bu çerçevede Reşit Bey'in Meşrutiyet dönemindeki çalışmaları, Milli Mücadele'deki tavrı, Yunanistan'a geçişi, Yüzellilik listeye alınarak vatandaşlıktan çıkarılması ve sürgün yıllarındaki faaliyetleri Milli Amale Hizmet bünyesinde çalışan istihbarat elemanlarının tuttuğu raporlar ışığında aydınlatılmaya çalışılacaktır.

1- Ailesi ve Savaşlarla Geçen Gençlik Yılları

Reşit, Tevfik ve Ethem'in babaları Çerkes Şabsıg kabilesinden gelen Pşevulardan İlyas Bey'in oğlu Ali Bey'dir¹. Aile ile akrabalık bağı olan Emrah Cilasun'un belirttiğine göre Ali

* 17-19 Kasım 2016'da Uluslararası Turgutlu Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

¹Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGM Arşivi), DN: 12222-58/2, BN:300 Tercüme-i Hal, BT: 1927. Ali Bey, 19 Kasım 1926'da Atina civarında bulunan Peristeri mahallesindeki 9 numaralı evinde vefat etmiş, Kokinya'daki Türk Mezarlığı'na defnedilmiştir. EGM Arşivi, DN: 12222-57, BN:9/E-6, BT: 5.8.1939.

Bey'in ailesi 19. yüzyılda Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına göç eden yüzlerce aileden biridir. Bandırma yakınlarındaki Emre Köy'e yerleştirilmişlerdir². Ali Bey'in İlyas, Reşit, Nuri, Tevfik ve Ethem adında beş oğlu, Remziye adında bir kızı vardır³.

Reşit, 1869 yılında Bandırma'da doğmuştur. İlköğrenimini Bandırma'da yapan Reşit, Kuleli İdadisi'ne kaydolmuştur. Buradan Harbiye Mektebi'ne geçmiştir. 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda bulunmuştur. 1901'de piyade mülazım rütbesi ile Harbiye'den mezun olmuştur. 3. Ordu'ya atanan Reşit Alasonya'da⁴ görev yapmıştır. Rütbelerini sırası ile almıştır. Yüzbaşı rütbesini aldığımda İzmir ve çevresine “*nakl-i memuriyet*” etmiş, bir süre sonra yüzbaşı iken emekli olmuş⁵ çiftçilikle uğraşmıştır. 1911'de İtalyanların saldırısı ile başlayan Trablusgarp Savaşı sırasında hizmet-i muvazzafa alınarak İtalyanlarla savaşmıştır. Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine Trakya'ya gelerek burada görev yapmıştır. Ardından yeniden ihtiyat sınıfına geçmiştir⁶. Ancak bu süre içinde Reşit yaptıklarıyla babasını memnun edememiş olsa gerekti ki Ali Bey Reşit'e kızdığımda ;“*Oğlum, yandığım bir şey varsa senin adam olduğunı ben değil, sen de senin adam olduğunı göremeyeceksin*” diyerek “*teessüfler yağdırır*”mış⁷.

1.1. Trablusgarp ve Balkan Savaşları Günleri

Reşit, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderinde etkili olan bu iki savaşa da katılmıştır. Bilindiği gibi İtalya, 19. yy sonlarında birliğini sağlamasının ardından sömürge yarışına katılmış, anakarasına yakın ve korumasız olan Trablusgarp'a göz dikmiş, 23 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne nota vermiş, Trablusgarp'ta yaşayan İtalyanların güvende olmadıklarını belirterek Osmanlı Devleti'nden Kuzey Afrika'daki son toprağını istemiştir. Osmanlı Hükümeti, iddiaları reddedince 28 Eylül 1911'de Trablusgarp'ı işgal edeceğini bildiren İtalya, 29 Eylül'de Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır. Osmanlı Devleti'nin, Trablusgarp'a denizden ulaşabilmesi için gerekli deniz gücü yoktur. Mısır, İngiliz işgalinde olduğu için karadan bağlantısı da olanaksızdır⁸. Bu durumda Trablusgarp'ın savunması, bir avuç gönüllüye bırakılmıştır. Bu gönüllü subaylar arasında Piyade Yüzbaşı Reşit de vardır⁹. Mustafa Kemal Paşa ile Bingazi'de birlikte mücadele verdikleri de bilinmektedir¹⁰. Reşit'in Trablusgarp'taki faaliyetleri ile ilgili bilgi sınırlıdır. Balkan Savaşları kısmında değineceğimiz Kuşçubaşı Eşref'in Reşit'e yazdığı mektuptan anladığımız kadarıyla Trablusgarp'ta olumsuz işler yapmış, bu nedenle “*el-hain*” diye anılmıştır.

Balkan Savaşları'nın ikinci evresi Osmanlı Ordusu'nun Bulgarlarla yaptığı savaşı kapsar. Hedef, Edirne'nin geri alınmasıdır. Enver Bey (Paşa)'ın komutası altındaki birlikler 23 Temmuz 1913'te Edirne'ye girmiş, Kuşçubaşı Eşref birlikleri, kenti Bulgarlardan temizlemiştir. Doğu Trakya'nın Bulgar işgalinden kurtulmasının ardından Enver Bey'in, birliklerine Bulgaristan içlerini hedef göstermesi ile süvari birlikleri Yanbolu'ya kadar

² Emrah Cilasun, *Çerkes Ethem*, Versus Kitap, İstanbul, 2006, s. 21.

³ *EGM Arşivi*, DN: 12222-59/3, BN: 6 E-11.

⁴ Alasonya, Yunanistan'ın Teselya Bölgesi'nde Larissa ilinin bir ilçesidir.

⁵ *Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Arşivi (ATASE Arşivi)*, İstiklâl Harbi Kataloğu (İSH), Kutu No (KN): 190, Gömlek No (GN): 219.

⁶ *EGM Arşivi*, DN: 12222-58/2, BN: 3/D-14 (Tercüme-i Hal), BT: 1927; DN: 12222-58/2, BN:3/E-1. Bkz. Ek 1.

⁷ *EGM Arşivi*, DN: 12222-58/2, BN:2/F-7, BT: 1.11.1932. Bkz. Ek 2.

⁸ Trablusgarp Savaşı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, *Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları 1911-12*, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara, 1979; Hüseyin Hüsnü, *Dr. Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden Trablusgarp Savaşı*, (Yay. Haz. Mebrure Değer), Kurtiş Matbaası, İstanbul, 1998; Hale Şivgin, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.

⁹ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, (Yazan: Samih Nafiz Tansu), Pınar Yayınevi-Batur Matbaası, İstanbul 1964, s. 77.

¹⁰ 22 Aralık 1920'de Reşit'in de bulunduğu toplantıda bu bilgiyi Mustafa Kemal vermiştir. Bkz. Yunus Nadi, *Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti (ÇEKİ)*, Sel yayınları, İstanbul, 1955, s. 73.

ilerlemiştir. Süvari birliklerinin komutanı olan Hüsametdin Ertürk'ün verdiği bilgiye göre, onların arkasından, Teşkilat-ı Mahsusa'nın çeteleri de Batı Trakya'nın Bulgarlardan kurtarılması harekâtına katılmıştır. Ertürk, "Teşkilat-ı Mahsusa çetecileri"nin isimlerini sayarken "Çerkes Ethem ve biraderleri Tefvik (ve) Reşit Beyler"i de anmıştır¹¹.

Kuruluş tarihi ile ilgili net bilgiler bulunmamakla birlikte¹² Balkan Savaşları sırasında etkin olduğu görülen Teşkilat-ı Mahsusa (TM), Enver Paşa tarafından kurulmuş, başkanlığına da Süleyman Askerî Bey getirilmiştir¹³. Hem Hüsametdin Ertürk, hem de Stoddard Reşit'i TM üyesi olarak göstermiştir¹⁴. Reşit'in Batı Trakya Geçici Hükümeti (Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi)'nin kuruluşunda ve iki buçuk ay süren çalışmalarında yer aldığı da görülmektedir. Nitekim Tunaya onun, Batı Trakya Geçici Hükümeti (BTGH)'nin "yapıcı ekibi" içinde olduğunu,¹⁵ Cemal Paşa da Batı Trakya'yı işgal eden TM'nin "asli erkânı" arasında bulunduğunu kaydetmektedir¹⁶. Reşit, Bulgarlara karşı Batı Trakya'nın güvenliğini sağlamak üzere oluşturulan cephe komutanlıklarından Kırcaali Kumandanlığını da üstlenmiştir. Aynı zamanda "Umum Kumandan Vekili" unvanını ile geçici hükümetin kimi idare işlerini de yapmıştır¹⁷. Ne var ki bu süreçteki "icraatları" sırasında oldukça tatsız olaylar da yaratmış, kimi zaman subay karşıtlığını ortaya koyan, kimi zaman da etnik milliyetçiliği tırmandıran söylemlerde bulunmuştur¹⁸. Bu durum Trablusgarp'ta birlikte mücadele verdiği Kuşçubaşı Eşref'i oldukça öfkelenmiş olmalı ki Eşref Bey Reşit'i, Süleyman Askerî Bey'e şikâyet etmiş, uyarmasını istemiş,¹⁹ yetinmeyip kendisi de uyarma gereği duymuştur:

"Nedir bu lâubalilik? Hatta resmî yazışmalarda da mı havailik. Biz Hükümeti Osmaniyemize dış görünüşte muhalif görünüyor ve siyasî vaziyetimiz gereği

¹¹ H. Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 102.

¹² Tefvik Bıyıklıoğlu TM'nin 5 Ağustos 1914'te kurulduğunu söylemektedir. Stoddard ise bu tarihte resmî kimlik kazandığını, ancak 1913'ten itibaren faaliyette olan ve İTC'nin Batı Trakya'ya ilişkin kararlarını uygulamakla görevli bir örgütün büyüyüp gelişmesiyle meydana geldiğini belirtmiştir. O, örgütün kuruluşunu 1903'e kadar geriye götürmektedir. TM'nin içinden olan Ertürk de Balkan savaşları sırasında bu teşkilatın etkin olduğunu yazmaktadır. Bkz. Tefvik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1955, s. 88-89; Philip Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, Arba Yayınları, İstanbul, 1993, s. 46-48.

¹³ Başkan yardımcısı ise Atıf (Kamçıl)'dır. Emniyet-i Umumiye Müdür Muavini Aziz, Dr. Nazim ve Dr. Bahattin'in de üye olarak katılımı ile TM'nin çekirdek kadrosu oluşmuştur. Üst düzey yöneticileri arasında Yakup Cemil, Rüşühi Bey, Süvari Kaymakamı Hüsametdin (Ertürk), Kuşçubaşı Eşref ve kardeşi Hacı Sami, Konferansçı olarak Ömer Naci, Mümtaz Yüzbaşı Rıza, Nuri Paşa, Eyüp Sabri (Akgöl), Bingazi Mebusu Yusuf Şetvan, Sabancı Hakkı, İzmitli Mümtaz Beyler'dir. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *İttihat ve Terakki*, C. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 277.

¹⁴ H. Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 112; P. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, s. 47.

¹⁵ "İstanbul Muhafızı Miralay Cemal Bey (Paşa)ın Batı Trakya'ya gelişi ile Batı Trakya Bulgarlara bırakılmış. Ağustos 1913'te oluşan, Ekim 1913'te son bulan GTHM'nin Hareketin yapıcı ekibi -Süleyman Askeri, Eşref ve Hacı Sami Kuşçubaşı kardeşler, Çerkes Reşit olmak üzere- İstanbul'a dönmüşlerdir." T. Z. Tunaya *İttihat ve Terakki*, C. III, s. 473.

¹⁶ Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Düzenleyen: Behçet Cemal), Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, s.64.

¹⁷ Bıyıklıoğlu bu idare işlerine örnek olarak Reşit'in şu telgrafını örnek vermiştir: "Dedeâğaç'ta Kuvayı milliyet Umum Müfettişliğine, Orada mahcûz bulunan eşyayı yarından itibaren sattırınız. İcap eden dükkân ve evleri de aratınız. 3 Teşrinievvel 1329 (16 Ekim 1913) Umum Kumandan Vekili Reşid." Bkz. T. Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, C. I, s. 76, 77(dn 112), 78 (dn. 115). Ayrıca bkz. Adil Hikmet Bey, *Asyada Beş Türk*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1998, s. 539.

¹⁸ 9 Ekim 1913'de dava arkadaşları Süleyman Askerî, Kuşçubaşı Eşref ve kardeşi Hacı Sami'ye yazdığı mektupta şöyle seslenmektedir: "... Ey vatandaşlar: Geçen hafta zarfında Edirne'den [800] silahsız muallim (eğitilmiş) asker geldi. Bunları silahsız koyuverenlere lânet olsun. Be cenabet zabıtlar, avanak eşek Türkler. Böyle beyinsiz milleti Bulgar tepelemez de ne yapar. ... Bâki silâhla olur salâh kardaşlar 23 Eylül 1329" Bkz. T. Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, C. II, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 30.

¹⁹ "... Reşit kaçırıldı galiba; zaten çatlağı! Ne eşekçe, duygusuzca bir yazıdır bu. Resmî yazışmada lâubalilik yapılmış bu cür'etinin kendisine ağura mal olacağını bir son olarak ihtar buyurunuz" Bkz. T. Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, C. II, s. 31; T. Z. Tunaya, *İttihat ve Terakki*, C. III, s. 471

hudutlarımızı çiziyor isek, sen o milleti kendimize hakiki bir hasım olarak mı görmekte ve onun aleyhine en pis bir kaleminle yürümektesin. Nedir o senin 23 Eylül 329 (9 Ekim 1913) tarihli yazın? 'Avanak, eşek Türkler' gibi cümleler kullanışın? Derne'de yaptığın falsoların, Tobruk'ta ateşle Şeyh Sünûsi'den sana lâyük görüldüğü muameleyi ve âlemi İslam'a karşı aleyhindeki beyannamelerle 'El-hâin Reşid el-Çerkes' diye teşhir olduğunu ve hacil kılındığını (rezil edildiğini) unuttun mu? Biz Türklerden, sen ve Aziz el- Mısri'den²⁰ gayri böyle bir hitaba ve muameleye kim uğramıştır? Haddinizi biliniz! Sonra ne yaşça ne de başça saygı ve iltifat görmüş olamazsınız. İnşallah bu son ricam ve sizi ikâzumdur gafil arkadaş²¹.

Kendisi de Çerkes soyundan gelen Eşref'in rica ve uyarısının "son" olduğunu belirtmesi de dikkat çekicidir. Galiba Reşit'i daha önce de uyarmıştır. İkinci olay da yine bu döneme tarihlenmektedir. Sırp çeteleri (çentikleri) savaş koşullarından yararlanarak Türklerin bulunduğu bölgelere akınlar yapmaktadır. Cilasun'un, Yamauci Masayuki'nin bir makalesinden yaptığı alıntıya göre Reşit, "Sırp Çetnik çetelerine karşı yapılan başarısız operasyonlar yerine, bu gayri nizami çetelerin başarıyla uyguladıkları partizan savaş tarzının kopya edilmesini" önermiştir. Yani Reşit, çete savaşı yapan Sırlara karşı düzenli orduyla değil yine çete/gerilla savaşı ile yanıt verilmesini istemiş, ancak önerisi "yüksek düzeydeki kumandanlar tarafından" reddedilmiştir. İstihbarat raporlarının belirttiğine göre Reşit Balkan Savaşları'ndan sonra askerlikten istifa etmiştir. Masayuki'ye göre de istifasında "Balkanlarda yaşadıklarının etkisi olduğu sanılmaktadır"²².

İstihbarat belgelerinden anlaşıldığına göre Reşit, Balkanlarda kimi gasp olaylarına da karışmıştır. Kardeşi Tevfik, sürgünden Türkiye'ye döndükten sonra Varna'lı Nazif Ağa adında bir köylüsü, kim olduğunu bilmeden, istihbarat görevlisine Ethem ve Reşit'in Balkan savaşlarındaki günlerine dair şu ilginç bilgiyi vermiştir: "Etem ile Reşit Balkan harbinde İzmirli Eşrefle ... birlikte Rumeli'den bu tarafa 30 bin koyun kaçırmışlardı". Nazif Ağa, ailenin Bandırma'daki konağının da bu parayla yapıldığını iddia etmiştir²³.

1.2. Birinci Dünya Savaşı'ndaki Hizmetleri ve Mütareke Günleri

Reşit, I. Dünya Savaşı'na katılmıştır. İstihbarat belgeleri de TM safları arasında bu savaşa katıldığını doğrulamakta, "Rauf Bey'in maiyetinde ittihad-ı İslam nazariyesini vücuda

²⁰ Aziz Ali el-Mısri (1879-1965); Adige asıllı Osmanlı subayıdır. 1901'de Harbiye Mektebi'nden mezun olmuş, Makedonya'da görevlendirilmiş, İttihat ve Terakki'ye burada katılmıştır. Arap milliyetçiliğini savunan Kahtaniye (1909) ve el-Ahd (1913) cemiyetlerini kurmuştur. Trablusgarp'a giden gönüllü subaylar arasında yer almıştır. Bingazi'de bulunduğu sırada Arap subayları Enver Bey (Paşa) aleyhine kışkırtmıştır. Enver Bey'in bölgeden ayrılması üzerine komutayı üzerine aldığı Bingazi'de kendisine teslim edilen 20 bin Osmanlı altınına zimmetine geçirdiği iddiasıyla Divan-ı Harb'e verilmiştir. Kendisine yöneltilen suçlamalar arasında; Arap hilafeti kurmak, ordunun geri çekilmesine ve hezimetine neden olmak, devletin bir askeri iken bağımsızlığını ilan etmek, İtalyan esirlerini Arap kabilelerinden zorla almak isterken pek çok düzenli ordu askeri ile kabile savaşçısının şehit ve yaralı düşmesine neden olmak, Bingazi'de Türklerle Arapları birbirine düşürmek, Arap milliyetçiliği yaparak ihtilal çıkarmak.... vardır. Cemal Paşa'nın araya girmesi ile serbest kalmış, İstanbul'dan uzaklaştırılmış, Mekke Emiri Hüseyin'in hizmetine girmiştir. El-Mısri, 1916 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan Arap ayaklanmasında önemli rol oynayacaktır. Bkz. Ömer Osman Umar, "Aziz Ali El-Mısri ve Osmanlı Devletine Karşı Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 1, Elazığ, 2003, s. 419-436. el-Mısri'nin Arap milliyetçiliği yapması ve Reşit'in Türk subaylarına hakareti göz önünde bulundurulduğunda acaba Reşit Çerkes milliyetçiliği yapmış olabilir mi?

²¹ T. Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C. II, s. 31.

²² E. Cilasun, *Çerkes Ethem*, s. 231 (dn 19).

²³ 13 Nisan 1942 tarihli ve dört sayfa olan bu rapora Tevfik'in ülkeye dönüşü ile ilgili bölümde değinilecektir. *EGM Arşivi*, DN: 12222-59/3, DN: 6/E-13.

getirmek için ²⁴ kardeşi Ethem ile birlikte İran'a geçtiğini belirtmektedir. Rauf Bey Müfrezesi, Enver Paşa'nın Almanlarla birlikte hazırladığı bir proje doğrultusunda daha savaş başlamadan oluşturulmuştur. Amaç; Afganistan ve Hindistan'da yerli aşiretleri İngilizlere karşı örgütlemek ve savaşa hazırlamaktır²⁵. Savaşın çıkışıyla Rauf Bey Müfrezesi İstanbul'dan hareket etmiştir. Ancak Reşit bu müfreme ile birlikte değil, Talat Paşa tarafından Bahaeddin Şakir başkanlığında kurulan heyetle Erzurum'a gelmiş, buradan Ömer Naci ile birlikte Van'a geçmiştir. Van'da, Süleyman Askeri'nin Osmancık Alayı ile İstanbul'dan ayrılan ve Bahaeddin Şakir'in yanına gönderilen kardeşi Ethem ile de buluşmuştur. Ethem ve Reşit'in Van'da buluştuklarına dair bilgiyi Kâzım (Özalp) Bey vermektedir. Mart 1914-Aralık 1917 tarihleri arasında bu bölgede kurduğu Seyyar Jandarma Alayları ile Ruslara ve Rus ordusundaki Ermenilere karşı mücadele veren Kâzım Bey, Ethem ve Reşit'in "Azerbaycan'da milli teşkilat yapmak üzere" yanına geldiklerini, Reşit hastalandığı için bir süre yanında kaldıklarını ve iyileşince de Musul'a gittiklerini belirtmiştir²⁶.

Yaklaşık bir yıl süren bu "romantik proje" sırasında Ethem ve ağabeyi Yüzbaşı Reşit, Azerbaycan'da Rumiye'ye bağlı Eşnu civarındaki ordugâhta konaklamıştır. 1925 yılında Kirmanşah Birinci Sınıf Şehbenderi olan ve aynı ordugâhta kalan Mehmet Ragıp'ın verdiği bilgiye göre kendisi, Ethem, Reşit ve Ömer Naci; Rumiye ve Savuçbulak çevresinde çalışmalar yapmışlardır²⁷.

İstihbarat belgelerinde Ethem, Reşit ve Tevfik'in Rauf Bey Müfrezesi'nin dağılmasından sonraki askeri hayatları ile ilgili bilgi bulunamamıştır. Rauf Bey "Oradaki vazifem sona erince, kendilerini (Ethem ve Reşit'i) esâsen bağlı buldukları -Başkomandanlık emrindeki- Teşkilât-ı Mahsusa'ya iltihak etmek üzere İstanbul'a göndermişim"²⁸ demektedir. Reşit, 1918 yılı içinde kardeşleri ile birlikte Bandırma'da eşkıya olarak karşımıza çıkacaktır. İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlu, 8 yaşındaki Alparslan'ın kaçırılması olayına karışacaktır.

Aslında 12 Şubat 1919'da gerçekleşen kaçırma olayının kahramanı Ethem'dir. İzmir Valisi Rahim Bey ile kişisel kavgası olan Ethem, mütareke günlerinin karışık ortamını ve Vali Rahmi'nin iktidardan düşüşünü fırsat bilerek planını uygulamaya koymuştur. Alparslan yıllar sonra kendisini kaçırılanların Ethem, Manyaslı Şevket ve Manyaslı Mahmut olduğunu söylese de²⁹ olayın görgü tanığı Mrs. Whittall kaçırılanların "dört silahlı adam" olduklarını söylemektedir³⁰. Dördüncü kişi Reşit'tir. Alparslan'ın kaçırılmasında Reşit'in de "mühim rol oynadığını" belirten MAH belgelerini destekleyen iki belge daha vardır. Bunlardan ilki Vakıf gazetesinde yer alan bir haberdir ve burada kaçırılanlar arasında Reşit'in de olduğu

²⁴ EGM Arşivi, DN: 12222-57/3, BN:6/D-6.

²⁵ İsrail Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi –Rauf Bey Müfrezesi-“ OTAM, Sayı 3, Ocak 1992, s. 249.

²⁶ "Kâzım Özalp Anlatıyor", *Yakın Tarihimiz*, C. 2, Sayı 24, 9 Ağustos 1962, s. 327.

²⁷ EGM Arşivi, DN: 12222-57/1, BN: 1/F-13, BT: 8.8.1925.

²⁸ "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, C. 1, s. 178.

²⁹ A. Mehmetefendioğlu, "Yeni Belgelerle İzmir Valisi Rahmi Bey'in Oğlunun Kaçırılması", *Tarih ve Toplum*, C. 15, S. 88, Nisan 1991, s. 32-33. Alparslan, bu çiftliğin Kuşçubaşı Eşref'e ait olduğunu söylediği için hemen tüm kaynaklarda böyle geçmektedir. Farklı bir görüş Ali Alkış'tan gelmiştir: "... Çocuğun Salihli'nin Razlı köyünde Ali Gürel'in evine bırakıldığı yiyecek içecek parasının da verildiği..." Bkz. Ali Alkış, *Kuşçubaşı Eşref Sencer 1883-1964*, İzmir, 2013, s. 12.

³⁰ İngiltere Konsolos Yardımcısı'nın olayı Lord Granville'e 13 Şubat'ta şöyle bildirmiştir: "Whittall'ların çocukları, yanlarında arkadaşları ve Rahmi beyin küçük oğluyla okuldan çıkarlar. Mrs. Whittall çocuklarını alır, araba hareket eder, o sarada Çerkes oldukları söylenen dört silahlı adam arabaya doğru koşan küçük Rahmi'yi işaretleyip yanlarına çağırırlar ve çocuğu yakalayıp uzaklaşırlar. Şehrin dışında atlar beklemektedir ve bu adamlar kaçırıldıkları çocukla birlikte atlara binip uzaklaşırlar. Kaçırılan çocuk Rahmi Beyin tek oğuldur ve onu tapacak ölçüde sevmektedir". Bkz. E. Cilasun, *Çerkes Ethem*, s. 146-147.

belirtilmiştir³¹. Bu haberin, Ethem'in Yunan ordusuna sığınmasından sonra yayınlanmış olması kuşku doğurabilir. Ancak Reşit'in olayın içinde olduğunu ortaya koyan yadsınamayacak ikinci bir belge daha vardır. Bu da, Milli Mücadele kazanıldıktan sonra giyapta yapılan yargılama ve 22 Temmuz 1923'te verilen mahkeme kararıdır. Yargılama sonucunda Ethem ve Manyaslı Şevket "*Rahmi Bey'den ahz-ı intikam maksadıyla mahdumu Alparslan Bey'i dağa kaldırarak elli üç bin adet yüzlük evrak-ı nakdiye fidye-i necât ahz*" eylediği gerekçesiyle idama mahkûm olurken, olaya karıştığı belirtilen ağabeyi Reşit de on yıl süreli cezasına çarptırılmıştır³².

Reşit, Alparslan'ın kaçırılması olayına karışmakla kalmamıştır. Bölgesinde yıldırma ve tehdit girişimlerinde de bulunmuştur. 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa 5 Haziran 1919'da Harbiye Nezareti'nin dikkatini bu konuya çekmiş, Reşit'in Manyas Müfrezesi'ndeki Çerkeslerle birlikte silahlı bir miting örgütlediğine, Bandırma'ya baskın yapmayı düşündüğüne işaret etmiştir. Ancak, bölgedeki komutanlar önlem alınca Reşit, iki adamını Bandırma Jandarma Komutanlığına göndererek kasabayı basma niyetleri olmadığını bildirmek zorunda kalmıştır³³. Reşit'i eşkıyalık faaliyetlerinden alı koyan, ya da aklayan Milli Mücadele'ye katılması olmuştur.

2- Milli Mücadele'ye Katılması ve Katkıları

Reşit'in Milli Mücadele'ye katılması iki Çerkes yurtsever subay; Kazım (Özalp) ve Bekir Sami (Günsav) beyler sayesinde olmuş, direktif de Rauf Orbay'dan gelmiştir. Reşit kendisi katılmakla kalmamış kardeşlerini de mücadeleye ortak etmiştir. Ethem ile birlikte 1919 yılı Haziran ayı sonunda Salihli'de karargâhlarını kurmuşlardır. Ancak ilk düşmanları işgalci Yunanlılar değil, diğer millici komutanlar olmuş, onlarla egemenlik yarışına girmişlerdir.³⁴ Reşit, ayrıca bölgedeki komutanları tehdit eden mektuplar yazmıştır³⁵. Hacim Muhittin Çarıklı'nın uzlaştırıcı çabaları boşa çıkmıştır. Gelişmeler Türklük-Çerkeslik kavgasına dönüşünce³⁶ müdahale Temsilciler Kurulu Başkanı Mustafa Kemal Paşa'dan gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa geçmişteki hukuklarına dayanarak Reşit Bey'i uyarılmış ve anlaşmazlığa son vermesini istemiş,³⁷ ancak onlar egemenlik yarışını sürdürmüştür. Reşit ve kardeşi Ethem, bu yarıştan kârlı da çıkmışlardır. Ethem Salihli'nin tek egemeni olurken Reşit, 1919 yılında yapılan Meclis-i Mebusan seçimlerinde Saruhan'dan milletvekili seçilmiştir. Bu tarihten sonra kardeşler, kaderlerini birlikte belirleyeceklerdir.

Milli Mücadele'nin en kritik dönemlerinden biri 1919 sonbaharında başlayıp 1921 Şubatına kadar süren ayaklanmalar dönemidir. Ethem'in ayaklanmaların bastırılmasındaki önemli rolü de bilinmektedir. Ethem cephede savaşırken, onun en büyük destekçisi ağabeyi Reşit olmuştur. Ankara'da ve TBMM içinde Ethem'i savunan kişi o olmuştur. Reşit, Nisan 1920'de başlatılan II. Anzavur ayaklanmasını bastırma girişiminde ise bizzat cephede yer almıştır. Susurluk ve Gönen üzerinden yapılan bu bastırma harekâtı sonunda Anzavur

³¹ "*Anadoludan gelen bir zat diyor ki:- Malum olduğu üzere Çerkes Ethem Bandırma'da büyümüş, öteden beri o havalide eşkıyalık yapmış ve ün salmıştır. Hatta bir aralık, Mütarekeden sonra, Aydın valisi Rahmi Bey'in oğlunu, Rahmi Bey burada Bekirağa Bölüğü'nde mevkufl bulunduğu bir sırada İzmir'de Bornova'daki evinden(?) biraderi Reşit ve Tevfik ile birlikte dağa kaldırmış, elli bin lira kurtarma parası istemiş ve bu sıralarda Salihli'de bir ilişik peyda etmişti...*" "*Çerkes Ethem ve Avanesi*", *Vakit*, 17 Ocak 1921, No: 1116, s. 1.

³² Mahkeme kararının orijinali için bkz. A. Mehmetefendioğlu, *a.g.m.*, s. 36. Bardakçı tam çevirisini de vermiş. Bkz. M. Bardakçı, *İttihadçı'nın Sandığı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 369/b.181.

³³ *ATASE Arşivi*, İSH, KN: 190, GN: 129-129a

³⁴ *ATASE Arşivi*, İSH, KN: 190, GN: 129-129a

³⁵ *Hacim Muhittin Çarıklı'nın...*, 4, s. 26,29

³⁶ *ATASE Arşivi*, İSH, KN: 203, GN: 18, BN: 18-2.

³⁷ *HTVD*, Yıl 9, Sayı 34, Aralık 1960, Vesika No: 849.

Karabiga'ya kaçmıştır³⁸. Reşit, kardeşi Ethem'in Ağustos 1920'de Demirci'deki Yunanlılar üzerine yaptığı harekâtı başarıyla tamamlaması ve bir süre dinlenmek istemesi üzerine, onun yerine Kuva-yı Seyyare'nin başına geçmiştir³⁹. Ardı ardına gelen ve Ankara'yı sarsan ayaklanmaların bastırılması ile Ethem kuvvetleri tartışmasız bir güç konumuna gelirken, Reşit ve Ethem Yeşil Ordu Cemiyeti içerisinde yer alarak mücadelelerini siyasal alana da taşımışlardır. Bu durum özellikle Ethem ve Reşit'teki benlik duygusunu açığa çıkarmıştır. Kardeşlerin tavır, davranış ve uygulamaları, onların Kütahya ve çevresinde tek egemen güç olmak istediklerini göstermektedir. Onlar Kütahya'da kendi deyimleriyle bir hükümet, gerçekte ise bir derebeylik kurmaya yönelmişlerdir. Bu derebeyliği, Afyonkarahisar'a, Isparta'ya, hatta Konya ve Eskişehir'e kadar da genişletmeyi düşünmüşlerdir⁴⁰.

Yeterince eğitim alamayan, gerilla taktiklerinden yoksun olan askerî birliklerin ayaklanmaların bastırılmasındaki başarısızlığı Ethem ve kuvvetlerine ün kazandırırken, onların askerî birlikleri ve subayları küçümsemelerine de neden olmuştur. Küçümseme kısa sürede Refet Bele, Fahrettin Altay, İsmet İnönü ve nihayet Mustafa Kemal Paşa'ya kadar uzanmış, kısa sürede isyana dönüşmüştür. Düzenli ordunun kuruluşuna karşı direnişleride böyle başlamıştır. Reşit, TBMM içinde ve Ankara'da; "*Ordu teşkili bütün dünyada iflas etmiştir. Vatanı kurtaracak ancak millî kuvvetlerdir*"⁴¹ diyerek, Tefvik ise vekâletini üstlendiği Birinci Kuva-yı Seyyare'deki söz ve eylemleriyle düzenli ordu kuruluşuna karşı olmuştur⁴².

TBMM'nin, TBMM'ce seçilen kurulların, araya giren Çerkes beylerinin tüm iyi niyet ve çağrılarına olumsuz yanıt veren kardeşler bilindiği gibi silahlarını yeni kurulmakta olan düzenli orduya çevirmişler ve ne yazık ki bu ordu ilk askeri harekâtını Yunan'a karşı değil, Ethem, Reşit ve Tefvik kardeşlere karşı yapmıştır. Zira bu üç kardeş Yunanlılarla anlaşmış, Yunanlıların İnönü önlerine ilk harekâtı (I. İnönü Savaşı) kardeşlerin isyanı ile kesişmiştir⁴³.

3- Yunanlılara Sığınması ve Yunan İşgal Bölgesindeki Faaliyetleri

Ocak ayının başında Saruhan milletvekili Reşad, Saruhan Mutasarrıfı Aziz ve Demirci Kaymakamı Hilmi beyler İsmet Paşa'nın karargâhına gelerek Reşit, Tefvik ve Ethem kardeşlerin Yunanlılarla iletişim halinde oldukları bilgisini vermişlerdir⁴⁴. Yunanlılarla ilk görüşmeyi Ethem'in ağabeyi Reşit yapmış ve bir protokol hazırlanmıştır. Anlaşmayı onlar adına Ethem'in yaveri Sami Bey parafe edecektir. Sami Bey'e verilen talimat "*yalnız harita üzerinde muntukaları tespit*" etmek, "*Kuva-yı Seyyare'nin muntukası olan Simav-Demirci-Gediz-Kütahya havalisindeki düşmanın ileri harekâtını men etmek ve bu muntukanın bitarâf addedilmesini temin eylemek(tir)*". Bu amaçla Uşak'a gitmiş, Yunan kumandanı kendilerine "*bir hayli hüsn-ü kabul*" göstermiş, muntukalar belirlenmiş, Uşak'ta iki gece kaldıktan sonra da

³⁸ Ethem'in raporu şöyledir: "Be-minhü teâlâ bugün öğleden sonra saat yedide ufak bir müsademeden sonra Bandırma kıtaatımız tarafından işgal edildi. Anzavur'un Dersaadet'ten getirdiği merkez kumandanı ve saire gibi zabitan ve bed-hahandan kaçmağa muvaffak olamayanları derdest ve tevkif edildi. Âni surette ve ilk olarak kasabaya giren keşif kollarımız vapura iltica etmek üzere gördüğü eşhas-ı malûmeye ateş etmişler ve vapur hareket edinceye kadar ateşlerine devam ederek vapurun hareketini tesri' eylemişlerdir. Hain ve alçak Anzavur maiyeti efradından birkaç kişiyi alarak bir rivayette Edincik istikâmetine bir rivayete göre vapura binerek firar eylediği beray-ı malûmat arz olunur". Bkz. *TİTE Arşivi*, KN: 29, GN: 70, BN: 702a001; *İrade-i Milliye*, 22 Nisan 1920, No: 38, s. 3.

³⁹ *ATASE Arşivi*, İSH, KN: 581, GN: 25, BN: 25-1.

⁴⁰ *TBMM ZC*, D. I, C. 7, s. 225-232

⁴¹ *TİH-İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar*, C. VI, s. 216

⁴² Mustafa Kemal Paşa diyor ki: "Ethem rahatsızlığını bahane ederek kâh Eskişehir'de ve kâh Ankara'da çalışıyordu. Reşit Bey Meclis içinde. Tefvik Bey, kardeşi Ethem Bey'in vekili sıfatıyla Kütahya ve o havalideki kuvvetinin başında çalışıyorlardı ve her üçü aynı maksada çalışıyorlardı." Bkz. *TBMM ZC*, D. I, C. 7, s. 225.

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ş. Halıcı, *Ethem*, s. 201-253.

⁴⁴ *TBMM ZC*, D. I, C. 7, s. 228.

Alaşehir ve Kula yoluyla Demirci'ye gelmiştir. Yapılan protokole göre; Yunan ordusu diğer mıntikalarda örneğin İnönü, Afyon, Eskişehir cephelerinde hareket özgürlüğüne sahip olacaktır⁴⁵.

Ethem 3 Ocak'ta Demirci Havalisi Kumandanlığı'na çektiği telgrafta Yunanlılarla mütareke yapıldığını bildirmiş ve Yunan işgali altındaki Kula hattının tamirini istemiştir⁴⁶. Kuşkusuz bu gelişmelerden haberli olan Mustafa Kemal Paşa, 8 Ocak'ta yapılan açık celsede kamuoyunu "elde edilen delil ve belgelerin verdiği kat'i kanaatlere dayanacak şekilde" bilgilendirmek istemiştir. Üç kardeşin "kapıldıkları hayaller" üzerinde durmuş, Kütahya ve havalisinde; Ethem ve ağabeylerinin "deyimleri ile bir hükümet", kendi deyimleri ile "derebeylik" kurmaya yeltendiklerini, bu derebeyliği Afyonkarahisar'a, Isparta'ya ve belki Konya'ya, Eskişehir'e kadar uzatmaya niyetlendiklerine işaret etmiştir. Amaçlarının TBMM'yi kaldırmak ve yeni bir hükümet kurmak olduğunu belirtmiş, adım adım bu yöndeki hareketlerini bir kez daha sıralamıştır. Kardeşleri "mesleksiz ve mezhepsiz" olmakla suçlamıştır⁴⁷. O gün üç kardeşe "Bey" diye hitap eden Mustafa Kemal Paşa'yı Erzurum Milletvekili Nusrat Efendi; "Bey demeyiniz, hain deyiniz" diye uyarmıştır. Mustafa Kemal konuşmasının devamında, Ethem ve Tefvik için bu sıfatı kullanırken, milletvekili olduğu için "Reşit Bey" hitabını kullanmayı tercih etmiş, ardından Reşit'in TBMM üyeliğinin düşürülmesini istemiş ve Meclis onun bu isteğini onaylamıştır⁴⁸. O gün Türkiye Komünist Partisi de Reşit'i partiden ihraç etmiştir⁴⁹.

Aynı gün TBMM Hükümeti de yayınladığı bir bildiri ile Ethem ve ağabeylerini "hain" olarak nitelemiş⁵⁰ askeri harekât için düğmeye basılmıştır. Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey tarafından komuta edilen harekâta 61. Tümen Komutanı İzzettin (Çalışlar) Bey'in gösterdiği direnç ve Refet Bey'in yaptığı etkin izleme harekâtı sonunda 22 Ocak'ta Reşit ve Tefvik⁵¹, 28 Ocak'ta da Ethem Yunanlılara sığınmışlardır⁵². Artık "Ethem, Tefvik ve Reşit meselesi kalmamıştır ... bir Yunan meselesi vardır"⁵³. Reşit de daha İzmir yolunda Yunan ordusuna hizmete yönelmiştir. Öyle ki Milli Mücadele aleyhtarı Alemdar gazetesi bile Reşit'in Uşak'ta yaptıkları karşısında kayıtsız kalamamış, Yunanlılar lehine taraftar kazanmak için gecesini gündüzüne kattığını vurgulamıştır⁵⁴. Reşit, Salihli'de Yunanlılar tarafından "mutantan bir surette" karşılanmış, İzmir'e geçmiş, İzmir'de bir iki gün kaldıktan sonra ortadan kaybolmuş⁵⁵, Şubat başında Akhisar'a gitmiş geri dönmüştür⁵⁶.

⁴⁵ İ. E. Akıncı, *Demirci Akıncıları*, s. 22-23.

⁴⁶ İ. E. Akıncı, *Demirci Akıncıları*, s. 21-22.

⁴⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 7, s. 227.

⁴⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 7, s. 228.

⁴⁹ "Türkiye Komünist Fırkası'ndan varid olmuştur:

Halkımızı hudud-ı millimiz dahilinde kemal-i hürriyet ve istiklal ile en vasi hukuk ve saadet-i içtimaiyeye müştereken mazhar kılmak için en yüksek hissiyat-ı necibâneye tebaen teşkil edilmiş olan Türkiye Komünist Fırkası azası arasında Saruhan Mebusu Reşit Bey'in de ismi bulunmakta idi. Biraderleri Ethem ve Tefvik beylerle Yunan ordusuna iltica eden merhumun fırkadan tard edildiğinin ve esasen bu kabil adamların fırkamızda yeri olamayacağını muhterem gazetelerle ilan edilmesi rica olunur." *Anadoluda Yeni Gün*, 9 Kanun-ı sâni (Ocak), 1921, No: 500-130, s. 2.

⁵⁰ *Anadoluda Yeni Gün*, 9 Kanun-ı sâni (Ocak) 1921, No: 500-130, s. 1.

⁵¹ Yunan Genelkurmay Tarih Müdürlüğü, Küçük Asya'daki Keşif (1919-1922), C. 3, Atina, 1963, "Aralık 1920-Mart 1921'e kadar taarruzlar"dan naklen E. Cilasun, *Çerkes Ethem*, s. 181-182.

⁵² Reşit ve kardeşleri gıyaplarında yargılanacak, haklarında idam hükmü 9 Mayıs 1921'de verilecektir. *Anadoluda Yeni Gün*, 10 Mayıs 1921, No: 605-225, s. 1.

⁵³ TBMM ZC, D. 1, C. 7, s. 228.

⁵⁴ *Alemdar*, 28 Kanun-ı sâni 1921, No: 3060-760, s. 2.

⁵⁵ *ATASE Arşivi*, İSH, KN: 649, GN: 165, BN: 165-2.

Reşit'in işgal bölgesindeki çalışmalarını üç başlık altında ele almak gerekir. Bunlardan ilki, Yunanlıların açtıkları beyanname savaşına ortak olmasıdır. İkincisi Vahideddin'e göz kırpması, üçüncüsü ise Anadolu'da kurulan "Çerkes Hükümeti" ve "Şark-ı Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti(ŞKÇTHC)" ile olan ilişkisidir. Yunan'a sığınmasından bir hafta sonra 3 Şubat'ta Bilecik, Yenişehir ve Bozüyük semalarında uçan Yunan uçağından atılan "Ankara Millet Meclisine ve Türk Milletine" hitaben yazılmış beyannamelerin altında Reşit'in imzası vardır. Bu beyannamelerde Türk Ordusu'nun İnönü'de kazandığı ilk zaferin bir "zafer" olmadığı iddia edilmekte, Mustafa Kemal ve silah arkadaşları "hokkabaz" olarak nitelenmektedir⁵⁷. Beyannameler 3 Mart'ta Pazarcık ve Bozüyük üzerinden bir kez daha atılacaktır⁵⁸. Yalnız Bilecik P. Şubesi Müdürü Kâzım'ın toplattırarak imha ettiği Reşit'e ait beyanname adedi 400'dür⁵⁹. Reşit, Atina'da çıkan Katimerini gazetesinin İzmir muhabirine Türk ordusu ile ilgili bilgiler de vermiş, Türk ordusu hazırlıklarını tamamlamadan yapılacak bir taarruz karşısında Yunanlıların başarı kazanacağına olan inancını paylaşmıştır⁶⁰. Nitekim Yunan ordusu çok geçmeden İnönü yönünde ikinci kez saldırıya geçmiştir.

Reşit, biryandan Türk ordusunun gücüne olan inançsızlığını vurgularken, öte yandan Padişah'a da göz kırpmaya başlamıştır. İzmir'de yayınlanan İslahat gazetesine verdiği demeç bu tavrını açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre Mustafa Kemal Paşa ile yaşadıkları anlaşmazlığın nedeni kişisel değilmiş. Reşit ve kardeşleri Mustafa Kemal Paşa, Halife-Padişahı tutsaklıktan kurtarmak ve devletin bütünlüğünü sağlamak istediği için onun yanında yer almışlar, Milli Mücadele'ye katılmışlar, işbirliği yapmışlar. Ancak daha sonra bir bakmışlar ki Mustafa Kemal Paşa meşru Padişahı bir tarafa bırakmış ve Anadolu'da bir Cumhuriyet kurmak istemiş. İşte o zaman anlaşmazlık hasıl olmuş. Çünkü Reşit ve

⁵⁶ Vakit, 6 Şubat 1921, No: 1136, s. 2. Balıkesir gazetesi Reşit'in Akhisar'da görüldüğünü teyit ediyor. Bkz. İkdâm, 5 Şubat 1921, No: 8586, s. 3.

⁵⁷ 6-10 Ocak 1921'de yapılan savaşlar sonucunda Türk Ordusu'nun elde ettiği başarının bir "zafer" olmadığı iddialarının temeli işte buralara kadar inmektedir. Adı geçen beyanname önemine binaen aynen şöyledir: "Anadolu'daki gazete ve ajanlardan anlıyorum ki yine sahtekâr kumandanlarınız karşınıza bir İnönü muzafferiyeti çıkardılar, sizi ve halkı sarhoş ettiler. Mustafa Kemal'in büyük bir meşguliyet-i fikriye ve zihniye ile ihzar ettiği tasniâtı (uydurmacaları) da alkışlarla dinlediğinizi teessüfle okudum.

Teslim olunuz demiyorum. Yalnız Allah aşkına memleketin selâmeti nâmına kendinizi hakka daima hakka doğru sevk etmeye çalışınız. İçinizde Mustafa Kemal'den başka sebûkbâr (derssiz) yoktur. Bilahare siz de benim gibi bu hareketlerinizle pişman olacaksınız. Fakat iş işten geçmiş bulunacaktır. Müsavat ve adalete misal olmak üzere Yunanlıların gözü önünde mührü İslam olan mahallerde bilâ-fütûr (pervasızca) taşınan Mustafa Kemal'in fotoğraflarıdır.

Hokkabazlara aldanmamaya gayret ediniz. Aldanan adalet hakikat takip edemez. Muhakkak mağlup olacaksınız.

Eski arkadaşınız Mebus Reşit"

Bkz. ATASE Arşivi, İSH, KN: 652, GN: 1, BN: 1-3,4, 6.

⁵⁸ ATASE Arşivi, İSH, KN: 652, GN: 1, BN: 1-12.

⁵⁹ ATASE Arşivi, İSH, KN: 652, GN: 1, BN: 1-23.

⁶⁰ "Mustafa Kemal'in kuvvetleri, benim bizzat bildiğim veçhile, gerek askerlik ve gerek adet itibarıyla şâyân-ı ehemmiyet değildir. Mustafa Kemal [Bursa]dan Kilikya'ya kadar [40] binden fazla bir kuvvet istihdam edememektedir. Mamafih bugün bilfarz, İtalya'nın işgali altında bulunan [Söke]de yaptığı gibi, bir takım kimseleri taht-ı silaha celb etmekle kuvvetini tezyid edebilir(artırabilir). Fakat bugün Mustafa Kemal'in taht-ı emrinde bulunan kuvvet, efradı 20 ila 40 yaşlarında olmak üzere [40] bin kişi kadardır ve bunların kısm-ı mühimmi Yunan cephesinde kullanılmaktadır. Çerkesler, davete icabet etmemişlerdir. Ermeni cephesine gelince, o cephede [10] bin kişilik bir kuvvet vardır. [40] bin kişilik kuvvetin Karadeniz Türklerinden müteşekkil olmak üzere üç liva kadar bir süvari kuvveti vardır.

Mustafa Kemal'in topçusu, hakikaten mebzuldür (boldur). [Eskişehir] İmalât-ı Harbiye fabrikaları bilâfasıla (aralıksız) mermi imal etikleri cihetle Mustafa Kemal her zaman topçu kuvvetine malik bulunuyor. Fakat bu toplar ağır değil, cebel toplarıdır. Kezalik (bunun gibi) Mustafa Kemal'in Bolşeviklerden tedarik ettiği mitralyözleri, mavzer tüfekleri vardır. Diğer teçhizat-ı askeriyesi noksandır, mamafih ihtiyacâtına tekabül edebilecek (yetecek) kadarını tedarike sarf-ı mesai eylemektedir...." İkdâm, 14 Mart 1921, No: 8621, s. 2; Z. Sarıhan, Çerkez Ethem'in İhaneti, s. 158-159.

kardeşlerine göre “Anadolu’da bir cumhuriyet tesisi, Osmanlı İmparatorluğu’nun bütün bütün mahvı demek”miş⁶¹.

Reşit’in Yunan işgali altındaki bölgedeki en önemli girişimlerinden biri de Çerkeslik güderek etnik milliyetçilik yapmasıdır. Kardeşi Ethem ile birlikte Kuva-yı Seyyare’den arta kalanları toplayıp silah gücünü artırmaya yönelmişlerdir⁶². Amaçları Çerkesleri kendi amaçları etrafında toplamaktır. Bu nedenle olsa gerek Genelkurmay Ethem ve Reşit’in, özellikle Çerkeslerin yoğunlukta olduğu Kocaeli’ne girmemesi için çevre il ve ilçeleri uyarmıştır⁶³. Bu uyarı oldukça yerindedir. Zira İzmit ve çevresinde Yunanlılara hizmet eden Mutasarrıf İbrahim (Hakkı) ile İzmit Merkez Memuru Fuat’ın başını çektiği kimi adamlar daha 11 Haziran 1920’de Çerkes Hükümeti kurmuşlardır. Yunanlıların amacı Çerkesleri kullanarak Türk ordusunu iki ateş arasında bırakmaktır. Reşit ve Ethem de onların bu amaçlarını kendi çıkarları için kullanmayı yeğlemişlerdir. Ne var ki amaçlarına ulaşamamışlardır. Zira Çerkes Hükümeti’nin ömrü Yunanlıların 27 Haziran 1921’de İzmit’i boşaltma işlemine başlaması ile son bulmuştur. Çerkes Hükümeti üyeleri Yunan ordusu ile birlikte İzmit’i terk etmiş, piyadelerini Yunan ordusunda bırakmış, “Heyet-i Siyasiye” ve savaşçıların aileleri “Yunan hükümet-i fehimesinin himaye ve sıyanetine (korumasına) iltica eylemiştir (sığınmıştır)”⁶⁴ TBMM Orduları 28 Haziran’da İzmit’teki Yunanlıları tümü ile temizleyip kente egemen olmuştur. Ne var ki Şark-ı Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti’nin kuruluşu da bu günlere rastlamaktadır. Cemiyeti, Yunan korumasına giren “Heyet-i Siyasiye” kurmuştur⁶⁵. 1921 yılı Haziran ayında ‘geçici’ merkez olarak benimsenen Midilli şehrinde kurulmuştur⁶⁶. İzmit Mutasarrıfı İbrahim Hakkı Temmuz ayı sonunda Atina’ya gitmiş,⁶⁷ Cemiyetin kuruluşunu 31 Temmuz 1921’de Midilli Valisi’ne sunduğu dilekçe ile hükümete bildirmiştir⁶⁸. Kuruluş bildirgesi buram buram Yunan kokan; Yunanlılar ‘medenidir, şefkatlidir, dosttur, Çerkeslerin kurtarıcısıdır’ diyen Cemiyetin amacı; Çerkesler arasındaki ayrılığa son verip onları tek bir düşünce ve amaç etrafında toplamak, Yakın Doğu’da yaşayan Çerkeslerin uygar ulusların kabul ettiği ilkeler çerçevesinde dinsel, siyasal, toplumsal ve ekonomik haklarını elde edip korumak yani Yakın Doğu’da bir Çerkes Devleti kurmak, Çerkeslerin nüfusunu artırmak, onların ‘üstün’ soylarını ve ‘yüksek’ yeteneklerini, beğenilen geleneklerini, edebiyatını, dilini, tarihini koruyacak bilimsel ve uygar kurumlar oluşturmaktır. Cemiyet, büyük olasılıkla resmiyet kazandıktan sonra Midilli’deki merkezini İzmir’e taşımıştır. Kenan Özer’in belirlediği kadarıyla oldukça geniş bir bölgede örgütlenmiştir. Cemiyet’in Adapazarı, İzmit, Hendek, Düzce, Kandire, Yolava, Karamürsel, Bilecik, Eskişehir, Kepsut, Bursa, Biga, Gönen, Erdek, Bandırma, Balıkesir, Manisa, Aydın, Kütahya ve Manyas’ta merkezleri vardır. Balıkesir sınırları içinde en aktif merkezi Manyas’taki şubedir⁶⁹. Cemiyet, 11 Ekim 1921’de⁷⁰

⁶¹ *Peyam-ı Sabah*, 24 Şubat 192, No: 11220, 4.

⁶² *ATASE Arşivi*, İSH, KN: 652, GN: 99, BN: 99.

⁶³ *ATASE Arşivi*, İSH, KN: 665, GN: 69, BN: 69-1.

⁶⁴ *Anadoluda Yeni Gün*, 22 Teşrin-i evvel (Ekim) 1922, No: 1002-625, s. 4.

⁶⁵ *Anadoluda Yeni Gün*, 22 Teşrin-i evvel (Ekim) 1922, No: 1002-625, s. 4.

⁶⁶ *Anadoluda Yeni Gün*, 19 Teşrin-i evvel (Ekim) 1922, No: 1000-623, s. 4.

⁶⁷ *İleri*, 13 Ağustos 1921, No: 1272, s. 1.

⁶⁸ *Anadoluda Yeni Gün*, 22 Teşrin-i evvel (Ekim) 1922, No: 1002-625, s. 4.

⁶⁹ Kemal Özer, *Kurtuluş Savaşında Gönen*, s. 129.

⁷⁰ Kenan Özer, Cemiyet İzmir’de “24 Ekim 1337/1921” ve “11 Ekim 1921” tarihlerinde büyük kongreler akdetti, diyerek iki kongre yapıldığını ima etmektedir. Bkz. Kemal Özer, *Kurtuluş Savaşında Gönen*, s. 129. Tarık Zafer Tunaya Kongre bildirisinin altında 11 Teşrin-i evvel (Ekim) 1921 ve 24 Teşrin-i evvel (Ekim) 1337 olmak üzere iki tarih bulunduğunu belirttikten sonra Gotthard Jaeshke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1970 baskısı, s. 164’te 24 Teşrin-i evvel (Ekim) tarihini verdiği için bu tarihi kabul ettiğini belirtmektedir. Bununla birlikte Tevhid-i Efkâr gazetesi kongre sonucunda yayınlanan beyanname metnini verirken “İzmir’de münteşir Rumca Kosmos gazetesinin 13-26 Teşrin-i evvel (Ekim) 1921 tarihli nüshasında münderic vesikadan” çeviri yaptığını belirtmektedir. Bildiri,

ünlü Çerkes Kongresi'ni toplamıştır. Kongre sonunda; Türk düşmanlığı ile dolu olan, Çerkes Devleti kurulacağını haykıran, İngiliz ve Yunan korumasını açıkça ortaya koyan bir beyanname de yayınlamışlardır⁷¹. İngiliz Yüksek Komiserliği'nin bildirdiğine göre, kongrede ayrıca, İngiltere'ye hitaben, Anadolu'nun Karadeniz kıyı bölgesinde, İngiliz himayesi altında bir Çerkes otonomisi kurma talebi de dillendirilmiştir⁷². Bu bilgi Cemiyetin çeşitli beyannamelerinde Çerkes kavimlerini sayarken Lazlara da yer vermesi ile uyumludur. Yani "Lazcılık" da yapılmaya çalışılmıştır. Beyanname altında yer alan imzalardan biri de Reşit'e aittir. Reşit, Manisa'yı temsilen katılmıştır. Emniyet'ten İçişleri Bakanlığı'na gönderilen bir yazıya göre de Reşit'in Çerkes Kongresi'ne katıldığı "o vakit orada bulunan şâyân-ı itimat zevat" tarafından onaylanmıştır⁷³.

Tüm bu çalışmalarına karşın Reşit, Ethem ile birlikte 1922 yılı Ocak ayı başında İstanbul aracılığı ile TBMM'den af dilemiş, ancak dilek 22 Ocak'ta alınan Bakanlar Kurulu kararı ile reddedilmiştir⁷⁴. Türk Ordusu'nun büyük zaferinin ardından 6-14 Eylül tarihleri arasında Türkiye'den ayrılan Reşit ve kardeşlerinin Yunan'a hizmetleri Türk topraklarının dışında da sürmüştür.

4. Sürgün Yıllarındaki Faaliyetleri

4.1. Yüzellilik Listeye Alınmasına ve Vatandaşlıktan Çıkarılmasına Tepkisi

Reşit kardeşleri ile birlikte önce Midilli'ye geçmiştir. Çerkeslik davalarını burada da sürdürmüşlerdir. Yunan Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan 20 Ekim 1922 tarihli bir belge Ethem, Reşit, Kuşçubaşı Eşref, İbrahim Hakkı, Said gibi ŞKÇTHC'nin önemli isimlerinin Midilli'de bulunduğunu doğrulamaktadır. Reşit, "Çerkeslerin hukuk danışmanı" olmuş,⁷⁵ ardından Atina'ya geçerek buradaki işlerin takibi ile görevlendirilmiştir⁷⁶. O, Nisan 1923'ten itibaren Yunanistan'da Çerkesler için hukuksal mücadeleye girerken TBMM de Lozan'da imzalanan protokol gereğince Genel Af kapsamı dışında bırakacağı yüz elli ismi belirlemiş,⁷⁷ Reşit, Yüzellilikler Listesi'ne *Ethem ve Avanesi* başlığı altında 58. sıradan girmiştir.

Yaygın şekliyle kongre bittikten sonra kabul ve ilan edilmişse kongrenin 13'ünden önce toplanması gerekir. Bu nedenle Kongre'nin başlangıç tarihi olarak 11 Ekim tarihi esas alınmıştır. Kongrenin iki gün sürmüş olabileceği de düşünülebilir. Bkz. *Tevhid-i Efkâr*, 23 Teşrin-i sâni (Kasım) 1921, No: 3192-164, s. 2.

⁷¹ Cemiyet ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ş. Halıcı, *Ethem*, E Yayınları, İstanbul, 2016, s. 277-304.

⁷² Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, C. I, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 157.

⁷³ *EGM Arşivi*, DN: 12222-58/1, BN: 2/B-2.

⁷⁴ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Dosya (D): 92-16, Fon Kodu (FK): 30..18.1.1., Yer No (YN): 4.45..16.

⁷⁵ E. Cilasun, *Çerkes Ethem*, s. 183, 185-186.

⁷⁶ E. Cilasun, *Çerkes Ethem*, s. 185.

⁷⁷ 16 Nisan 1924'te Genel Af ile ilgili yasa tasarısı TBMM'nin gündemine taşınmış, aynı gün 487 sayılı Genel Af Yasası çıkarılmıştır. Yasanın 3. maddesinde Lozan Antlaşması'na ek olarak yayınlanan Genel Af Protokolü'nde belirtilen 150 kişinin aften yararlanamayacağı da belirtilmiştir. Af Kanunu'na göre; 1 Ağustos 1914-20 Kasım 1922 tarihleri arasında askerî ya da siyasi suçlardan ve Lozan Antlaşması'nın tarafı olan yabancı bir devlete veya vatandaşına herhangi bir şekilde yardım veya bu tür bir suçla açık olarak ilişkili tüm cinayet ve cünha suçlarından sanık ya da mahkûm olup da Türkiye'de ikamet eden veya ikamet etmiş olan ya da Lozan Antlaşması gereğince Türkiye'den ayrılan arazi halkından bulunan tüm kişiler ile 20 Kasım 1922'den önce Türkiye'de işlenen aynı mahiyetteki suçlardan sanık ya da mahkûm bulunan Andlaşmanın imzacısı devletlerin vatandaşları affedilmiştir (m.1). Mudanya Mütarekesi gereğince İtilaf devletleri ordularının varlığı tanınmış olan mıntıkalarda 20 Kasım 1922'den sonra İtilaf devletleri ordularına silahsız olarak yardım etmiş olan kişiler de aften yararlanacaktır (m.2). Lozan Antlaşması'na bağlı affi umumi beyanname protokolünde belirtilen yüz elli kişi bu aften istisna tutulmuştur (m.3). Bu maddelerin kapsamına girmeyip İstiklal Mahkemeleri tarafından mahkûm edilen tüm adi suçlular ile bunların mahkûmiyetlerine neden olan fiillere aslen ya da ikinci derecede dahli bulunan suçlular ya da genel ve askeri mahkemelerce mahkûm olanlar da aften yararlanacaklardır (m.5). *TBMM ZC*, D. 2, C.8/1, s. 781-783; *Düstur*, III. Tertip, C. 5, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1948, s. 429.

Reşit, Lozan'da "genel af" konusu gündeme geldiği andan itibaren sürece müdahil olmak istemiş, Çerkeslerin bu listeye alınmaması için mücadele vermiştir. Özellikle Azınlıklar Alt Komisyonu'nda, genel af'a ilgili protokol hazırlandıktan sonra çabalarını yoğunlaştırmıştır. Yunan Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki Anti-Kemalist dosyada bulunan "Eski Saruhan Mebusu" Reşit'in şu başvurusu oldukça ilginçtir:

"Yunan ordusunun Küçük Asya seferinde bizler, sizlerin yanında yer aldık ve kuvvetlerinizin düzenli geri çekilişini destekledik.

Tarihin kritik anında bir halkın kurtuluşu, küçük bir azınlığa tâbidir. Gelecekte Türk küstahlığının yok edilmesi biz Çerkeslerin [...] kaderi olup olmayacağı bilinmemektedir.

Türk Hükümeti'nin politikaları, Çerkeslerin yurtseverliğinden kaynaklanan duruşları ile Yunanlıları birleştirdi.

Türk Hükümeti'nin bizleri yok etmek üzere hareket eden politikası kabul edilemez.

Bizim sizden bir şey talep etmeye hakkımız yok, ancak göz ardı edilmemiz de kabul edilemez.

Sayın Bakan, Bizim güvenliğimiz sizin elinizdedir"⁷⁹.

Yunan Genelkurmayı 2. Büro'sunun ikinci başkanı ise "Reşit Bey'in [Ethem Bey'in ağabeyi] talebinin göz önünde bulundurulması, Lozan Andlaşması çerçevesinde Çerkeslerin durumunun Cemiyet-i Akvam nezdinde dile getirilmesi için yardımcı olunması" hakkında dışişlerinden görüş sormuştur⁸⁰. Ancak Çerkeslerin haklarının konferansta savunulmadığını düşünen Reşit, bu düşüncesini Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra da korumuştur. Yunan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği şu belge ile duyduğu rahatsızlığı ortaya koymuş ve haklarının savunulmasını istemiştir.

"Birincisi, Yunan Dışişleri, Lozan Andlaşması'nın uygulayıcısıdır.

Çerkesler, Londra ve Roma'daki dışişlerine protestolar yolladılar. Onlar ise Çerkesleri sakinleştirmeye çalıştılar.

Eski Bakan Rufos, Çerkeslerin, Lozan'da haklarının elde edilmesi konusunda isteksiz ve ilgisiz davrandı.

Türk Hükümeti, Ethem Bey'e karşı mücadelesinde 150 kişiden ibaret suni bir liste yayınladı ve bu listedeki kişilerin mal varlıklarına el koydu.

Siyasi sığınmacıların haklarına saygılı olan hükümetinizin, Ethem Bey'in grubuna mensup insanların mal varlıklarına da saygılı olacağına inandığım için, Türk Hükümeti nezdinde protestoda bulunulmasını talep ediyorum"⁸¹.

Reşit'in bu başvuruları kabul görmemiştir. TBMM ise kendisine hainlik yapanların bu ihanetlerini sürdürmeleri karşısında onları vatandaşlıktan çıkararak tepkisini göstermiştir. TBMM'nin 28 Mayıs 1927 tarihli ve 1064 sayılı "Lozan'da İmzalanan Genel Af Bildiri ve Protokolü'nde Anılan Yüz Elli Kişilik Listede İsimleri Yazılı Kişilerin Türk Vatandaşlığından

⁷⁸ Bu kısım Cilasun'un eserinde okunmuyor olarak geçmektedir. E. Cilasun, Çerkes Ethem, s. 195.

⁷⁹ E. Cilasun, Çerkes Ethem, s. 195.

⁸⁰ E. Cilasun, Çerkes Ethem, s. 193. Belge üzerindeki tarih 26 Haziran 1923'tür.

⁸¹ E. Cilasun, Çerkes Ethem, s. 194.

Çıkarılması Hakkında Kanun” yalnızca Yüzellilikler’i vatandaşlıktan çıkarmakla kalmamış, o günden sonra onları Türkiye’de mülk edinmekten ve miras hakkından da yoksun bırakmıştır⁸².

Reşit, alınan bu kararı Atina’dan 28 Ocak 1928’de “*Devletlü İsmet ve Mustafa Kemal Paşa Hazerâtına*” üst başlığı ile yazdığı bir mektupla protesto etmiş, dört yıl aradan sonra “*kendileri gibi hainlerin*” neden hatırlandığını sorgulamış, Ethem’in cahil olduğunu kabul etmiş, isyana kalkıştığı sırada uyardığını hatırlatmış, İsmet ve Mustafa Kemal’den üstün tutmadığını ama elinden gelen bir şey olmadığını vurgulayarak adeta günah çıkarmış ancak Mustafa Kemal Paşa’yı Ethem’in başarılarını unutturmakla suçlamaktan da geri durmamıştır⁸³. Reşit, Atina günlerinde de Türkiye karşıtlığını sürdürecektir.

4.2. Atina’daki Faaliyetleri

Milli Mücadele’nin zaferle sonuçlanmasının ardından Anadolu’dan gidip Yunanistan’a sığınan Çerkeslerin sayısı 3000’i bulmuştur. Yunan belgelerine göre bunlar; “*göçebe yaşayan, savaştı ve haydut insanlar*”dır. Amaçlarının ise “*komşu demokrasiyi yıkmak*” olduğu vurgulanmış, böylesine bir sonucun “*Yunanistan için kötü*” olacağı yorumu yapılmıştır. Bununla birlikte kendi savaşımına ortak olan Çerkesleri göz ardı etmek de istememişlerdir. Bu nedenle “*liderlerine iyi yaşam koşulları*” sunmayı, geri kalanları “*eski Yunanistan’a dağıtıp, onlara toprak vermeyi*” gerekli görmüşlerdir. Böylesine bir politikanın Yunanistan için de faydalı olacağı, “*aksi halde Yunanistan’ın başına bela olacakları*” inancı egemendir⁸⁴.

Yunanistan, Anadolu’daki işgal günlerinde kendisine hizmet edenlere ve Yunanistan’a sığınan tüm firari ve Yüzelliliklere maaş bağlamıştır. Arazi, öküz, tarla, tohum vererek yardımcı olmuştur. Bu çerçevede Yunanistan’dan maaş alanlar arasında Reşit ve kardeşleri de vardır. Yunan hükümetinden 1928 yılına kadar aylık bin beş yüz ile iki bin drahmi kadar maaş almışlardır⁸⁵.

Yunanistan’da yaşayan firari muhbirlerden Rıza’nın verdiği bilgiye göre Reşit ve kardeşleri Yunan Hükümeti için çalışanların “*başında*” gelmektedir. Rıza’ya göre onlar “*Türk milletinin en bîaman düşmanıdır*”. Türkiye ve Milli Mücadele’nin önder kadrosu aleyhinde konuşmakta, “*gerek memleket ve gerek vatani kurtaran ricâl-i muhtereme aleyhinde ellerinden ne gelirse yapacaklarını*” hatta “*düşmana pişdârlık (öncülük) edeceklerini*” “*ulu orta her yerde*” dile getirmektedirler⁸⁶. “*1923 yılının ilk aylarında*” en çok görüştükleri isimlerden ikisi oldukça dikkat çekicidir⁸⁷. İlki, Anzavurzâde Kadri yani ayaklanmaların vazgeçilmez ismi Anzavur Ahmet’in oğludur. İngiliz belgelerine göre Kadri, Yunanistan’da Ethem’in yaveri olmuştur⁸⁸. İkinci isim ise Ermeni çete reisi Torkum’dur. Yunan işgali altındaki İzmir’de Ermenilerle Çerkes çetelerinin yaptıkları yıkımların baş sorumlularındandır. Yıkıcılığın bölgedeki Ermeniler bile şikâyetçi olmuştur⁸⁹. İşte Reşit ve Ethem bunlarla Türkiye’yi yıkmaya planları yapmaktadır. Üstelik Ethem, Türkiye Cumhuriyeti Doğu’da Şeyh Sait ayaklanması uğraşırken “*Kürdistan*”a geçme kararı almıştır. Bu kararını Çerkes ileri gelenleri ile Atina’da yapılan toplantıda paylaşmıştır. Toplantıya katılanlardan Kuşçubaşı Eşref Kürtçü faaliyetlere

⁸² *Düstur*, III. Tertip, C. 8, Devlet Matbaası, Ankara, 1943, s. 670.

⁸³ *EGM Arşivi*, DN: 12222-58/2, BN: 3/C-11, 3/C-12, BT: 28.01.1928.

⁸⁴ E. Cilasun, *Çerkes Ethem*, s. 199.

⁸⁵ *EGM Arşivi*, DN: 12222-58/2, BN:300 Tercüme-i Hal, BT: 1927; DN: 12222-57/4, BN: 9/A-8.

⁸⁶ *EGM Arşivi*, DN: 12222-57/1, BN: 1/C-14, BT: 22.3.1927.

⁸⁷ *EGM Arşivi*, DN: 12222-57/1, BN: 2/B-7, BT: 1.5.1923.

⁸⁸ E. Cilasun, *Çerkes Ethem*, s. 137.

⁸⁹ Mehmed Asım, *Yunan Ordusunun ve Hükümetinin Mesuliyeti*, *Devrin Yazarlarının Kalemıyla Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, (Yay. haz. Mehmet Kaplan ve diğerleri), C. I, İstanbul 1981, s. 1004. Sabahattin Özel, *Ermenilerin ve Yabancıların Gözüyle Türk-Ermeni İlişkileri ve Ermeni Sorununa Bakış*, s. 217-218 journals.istanbul.edu.tr/iuydta/article/download/ (erişim tarihi 29.01.2016).

katılmayı reddedince Eşref ile Reşit arasında kavga çıkmış, Eşref, yumrukladığı Reşit'in ön dişlerini kırmıştır⁹⁰. Kararından dönmeyen Ethem 4 Nisan 1925'te Atina'dan ayrılırken, Reşit ve Tevfik ise Ethem'den alacakları talimatlarla, Yunanistan'daki Çerkesleri toplayıp "*Kürt bölgesine*" sevk etmekle görevlendirilmişlerdir⁹¹. Reşit, kısa süre sonra bu görevini kardeşi Tevfik'e devrederek Musul'da yapılacak büyük bir kongreye katılmak üzere Atina'dan ayrılmıştır⁹².

4.3. Ortadoğu'daki Faaliyetleri

4.3.1. Musul Kongresi

Musul Kongresi, 1925 yılının Temmuz ayında yapılmıştır. Ordu komutanlarının, rütbeli subayların, aşiret başkanlarının, hanedan temsilcilerinin⁹³, Mütareke Dönemi'nin ünlü işbirlikçi partisi Hürriyet ve İtilaf'ın ileri gelenlerinin ve destekçisi gazetecilerin katılımı ile yapılan bu kongre on gün sürmüştür. Alınan kararlar da raporda şöyle özetlenmiştir:

1- "*Nevres, Süreyya, Çerkes Ragıp tab' edilen beyanname ve kitapları Musul hududunda tevzi tertibatını idare edecektir. Süleyman Şefik, Köse Muhittin, Yüzbaşı Kemal, Kara Emin, İhsan Adli ve Hakkı, Değirmendereli Kâzım, Başçavuş Recep ikinci partide Musul'da toplayabilecekleri gönüllülerle beraber hareket edeceklerdir (istihbarat elemanı, yevm-i hareketlerini ihbar edeceğiz, diyor)*

2- *Topal Naci, Kadri Pehlivan, Merkez Memuru Mazlum İstanbul ile haberleşmeyi sağlayacaklar. Rivayete nazaran Yunanistan'dan ve Musul'dan sekiz kadın haberleşmeyi sağlıyorlarmış.*

3- *Uşaklı Hacı Mollazade Lütfü ve Çerkes Ethem, Yunanistan'da teşkil edecekleri çeteler ile Musul hududunda aynı zamanda Rumeli'de icra-yı harekâta başlayacaklardır*"⁹⁴.

Kongre'nin Mısır'la bağlantısı da vardır. Kongreyi toplayanlar burada faaliyet gösteren Rabita-i Şarkiye Cemiyeti ve Hilafet Komitesi ile işbirliği yapmak da istemişlerdir. Bu konu ile ilgili cemiyetler nezdinde girişim yapan ise Vahideddin'in kayınbiraderi Zeki'dir. Zeki, muhalefeti birleştirmekle görevlendirilmiştir. Rabita-i Şarkiye üyesi olduğunu anladığımız Süleyman Şefik Paşa'nın da bu bağlantı sonucu kongreye katıldığı görülmektedir⁹⁵. Reşit'in Zeki'ye gönderdiği şu mektup da Kürt-Çerkes-Hanedan işbirliğinin kanıtıdır:

"Hâmil-i varaka Kürt Mevlanzâde Rifat, Kürt ve Çerkes Komitesi tarafından bazı vazife ile Kürdistan'dan geliyor. Konuşup anlaşınız. İştiraksiz geçirilen zamanın tafisi güç olacaktır. Bütün muhalefeti vahdete davet zor görünüyor. Ve bu vazife size terettüp ediyor. Düşman çok kavi ve mecnun. İstifade sizi salâha götürebilir. Tafsilat Rifat'tadır. Hanedan-ı Âli Osman ... en son nazariye ile Türk'ten ziyade Çerkes'tir. Kendilerine olan ihtiyacı Rifat gibi biz de takdir ederiz"⁹⁶.

Bu tarihten sonra Reşit, kardeşi Ethem ile birlikte Kürtçülerle, Kürt-Ermeni birlikteliği olan Hoybun Cemiyeti üyeleriyle, Hanedan temsilcileri ile Türkiye'yi hedef alan faaliyetlerine hız vermiştir. Türkiye'de Kürtçü ayaklanmaların filiz verdiği günlerde, Mart-Nisan 1927'de

⁹⁰EGM Arşivi, DN: 12221-1/3, BN: 4/E-14.

⁹¹EGM Arşivi, DN: 12221-1/3, BN: 4/E-14; DN: 12222-57/1, BN: 1/G-9, BT: 19.4.1925; 1/G-1, BT: 31.3.1927.

⁹²EGM Arşivi, DN: 12222-57/2, BN: 3/F-1, 3/F-2, BT: 4.8.1925.

⁹³ Zira Vahideddin'in kasası olan kayınbirader Zeki aynı zamanda bu işlerle görevlendirdiği güvendiği adamdır. Bkz. Halıcı, *Yüzellilikler*, s. 40 vd.

⁹⁴EGM Arşivi, DN: 12222-57/2, BN: 3/F-1, 3/F-2, BT: 4.8.1925.

⁹⁵EGM Arşivi, DN: 12222-57/2, BN: 3-F-2, BT: 4.8.1925.

⁹⁶EGM Arşivi, DN: 12222-58/2, BN: Hülâsa 306, BT: 1.12.1925.

ise Ethem, ağabeyi Reşit'e yazdığı mektupta Musul, Irak ve İran'da örgütlenmesini tamamlayarak ilk fırsatta faaliyete geçmek üzere uygun zamanı kolladığını bildirmiştir⁹⁷. Reşit ve Ethem Ağustos ayında Seyit Hüseyin, Rasim ve Mevlanzâde Rifat ile birlikte Kürt aşiretleri arasında yaptıkları propagandalarla kışkırtma ve fesat yaymayı sürdürmektedirler⁹⁸. Amaç; Ermeni çeteleri ile hareket birliğini sağlamaktır. Mevlanzâde Rifat, yaptığı görüşme ile Kürtler ve Ermeniler arasında işbirliğini sağlamıştır. Ethem de o günlerde Çerkesleri örgütlemek için Atina'da bulunan Reşit'e yazdığı bir mektupla işbirliğini müjdelemiştir. Reşit bu mektubu Atina'daki taraftarları önünde okuyarak "gelecekte emin olmak lazım geldiği"ni vurgulayan bir konuşma yapmıştır. Ermeni komitesi bu yeni işbirliği dolayısıyla 25 bin Drahm ödemiştir⁹⁹. Ethem ve Reşit tüm faaliyetlerinin finansmanını Halife Abdülmecit, Taşnaksutyun ve Hoybun cemiyetleri ile çeşitli ülkelerin istihbarat birimlerinden sağlamışlardır¹⁰⁰.

Onların bu girişimleri Türk Hükümeti'ni harekete geçirmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı nezdinde yapılan girişimler sonucunda İngiltere'nin Irak'taki maslahatgüzarı "Ethem ve Reşit'in aleyhte tahrikatta bulunmalarına meydan verilmeyeceği"ni Türk Dışişleri Bakanlığı'na bildirmiştir¹⁰¹. Ethem kısa süre sonra Irak'ı terk etmiş, 26 Ağustos 1930'da Amman'da bulunan Reşit'in yanına gelmiştir. Reşit, Mısır ve civarındaki muhalif subayların Irak ve İran yolu ile Kürt asilerine katılmasını sağlamakla görevlendirilmiştir. "Kürt harekâtında iştiraki olduğu belirlenen" Reşit, Değirmendereli Çerkes Kâzım ile birlikte Şark'ül Ürdün'deki Çerkesler arasında "şiddetli propaganda" yapmaktadır¹⁰².

Hamdan isimli kahvede Kürt ve Çerkes firarilerle birlikte gizli toplantılar yapan Ethem ve Reşit'in¹⁰³ Türkiye içine gitmek üzere çeteler oluşturdukları, Doğu Anadolu'daki kimi Kürt Şeyhleri ile Adana'daki halife taraftarı ile haberleştikleri, finansman desteğini ise düşük halife Abdülmecid'ten aldıkları belirlenmiştir¹⁰⁴. Bu arada Reşit de Amman'dan Suriye'ye geçmiştir¹⁰⁵. Türkiye 1930 Eylül'ünde Ağrı'da üçüncü isyanla yüz yüze kalacaktır. 1934 yılında Ethem'in Kürt-Ermeni birlikteliği ve Kürtçü çalışmaları ivme kazanmıştır. Haziran ayında ağabeyi Reşit ile birlikte Samah'tan ayrılmış, Hayfa'da bulunan kardeşleri Tevfik'in yanına uğramışlardır. Burada Suriye mebusu olan Muşıkpınarlı Hırço Mustafa ve Hoybun kurucularından Seyit Taha'nın kardeşi Şeyh Muslih ile buluşmuşlardır. Ardından hep birlikte Amman yakınlarında bulunan Cereş'te Çerkes Ali Paşa'nın evinde konaklamışlar, ertesi gün Amman'a gitmişlerdir. Amman'da istihbarat tercümanlarından Ermeni Taşnak komitesine mensup Mamas'ın evinde gece yarısına kadar süren oldukça gizli bir görüşme yapılmıştır. Sabah Hırço ile Şeyh Muslih Suriye'ye hareket etmişlerdir. Türk istihbaratı bu toplantının gündemine ulaşamamıştır. Ancak Hırço ile Muslih'in Şam'da bulunan Hoybun üyesi Haço'nun yanına gitmeyi amaçlamış olabileceklerine ve bunların Siverek'te bulunan Zülfikar Çiço (Faççuçi)¹⁰⁶ ve Şırnak'ta Seyit Abdülvahap ile ilişkileri olduğuna dikkat çekilmiştir¹⁰⁷. MAH'a göre Türkiye'nin doğusunda yeni bir ayaklanma hazırlığı yapılmaktadır. Bu hazırlıkta

⁹⁷EGM Arşivi, DN: 12222-57/1, BN: 1/E-3, BT: 1.4.1927.

⁹⁸EGM Arşivi, DN: 12222-57/1, BN: 1/E-10, BT: 17.8.1927.

⁹⁹EGM Arşivi, DN: 12222-57/1, BN: 1/A-9, BT: 1.11.1927.

¹⁰⁰EGM Arşivi, DN: 12222-57/2, BN: D-1.

¹⁰¹EGM Arşivi, DN: 12222-57/2, BN: 3/E-12.

¹⁰²EGM Arşivi, DN: 12222-58/2, BN:3/D-11, BT: 25.8.1930.

¹⁰³ Bu gizli toplantılarda alınan kararlardan biri de ileride göreceğimiz gibi Mustafa Kemal Paşa'ya suikasttır.

¹⁰⁴EGM Arşivi, DN: 12222-57/3, BN: 5/F-7..

¹⁰⁵EGM Arşivi, DN: 12222-57/1, BN: 2/F-10.

¹⁰⁶ Zülfikar Çiço Şeyh Sait ayaklanması sırasında ayaklanmacıları destekleyen, bu nedenle sürgüne gönderilen İzollu aşiretinin başkanıdır. Amcasının oğlu olan Bedir Ağazade Kino ve Temirin Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'nce asılmıştır. Bu tarihlerde Çiço aftan yararlanarak aşiretinin egemen olduğu Siverek-Osmaniye-Kahta bölgesine geri dönmüştür. Bkz. EGM Arşivi, DN: 12222-57/3, BN: 6/C-2; 6/C-6.

¹⁰⁷EGM Arşivi, DN: 12222-57/3, BN: 6/C-2; 6/C-3, BT: 10.6.1934.

yine Ethem, Reşit, Kürtçüler ve Ermeni Taşnaklar başrolü almışlardır. Bu işbirliğinin sonucu Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi/Cenub Vilayetleri Yıldırım Komitesi'nin kurulması olacaktır.

4.3.2. Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi ile İlişkisi

Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi, diğer adı ile Cenub Vilayetleri Yıldırım Komitesi, merkezi Amman olmak üzere 1937 yılında kurulmuştur. Halep'te bir şubesi vardır. Komitenin kurucu ve yönetici kadrosu Celâdet Bedirhan, Kürt Emin Broski, Türk Rifat, Ali Haydar Hoca, Ethem ve Reşit'ten oluşmaktadır. Kuruluş amacı; Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkarak dini duyguları okşayan bir devlet sistemi kurmaktır¹⁰⁸. Üyeler arasındaki haberleşmeyi ise "Ahmet" takma adıyla Reşit'in oğlu Arslan¹⁰⁹ sağlamıştır. Muhbir Rifat, komitenin amacının Türkiye'de karışıklık çıkarmak olduğunu söylemiştir¹¹⁰. Bu komite 1937'de çıkan Dersim isyanına katılmak üzere Türkiye'ye adamlarını sokmuştur¹¹¹. Reşit ise ayaklanmayı ordu içine de taşımaya yönelmiş, Temmuz ayı başında Türk Ordusu'na mensup subaylara posta ile beyannameler göndermiştir¹¹². Ancak amaçlarına ulaşamamışlardır. Türk Ordusu Dersim isyanını başarı ile püskürtmüştür.

4.3.3. Saltanat - Hilafet Çalışmaları ve İngilizlerle Yapılan Anlaşma

1930 yılı başından itibaren Reşit, çalışmalarını Türkiye'ye hilafeti geri getirmek amacına yoğunlaştırmıştır. Proje, kardeşi Ethem'e aittir. Reşit taraftar kitlesini artırma noktasında devreye girmiştir. Yunanistan'a gidemeyen Ethem, bu görevi ağabeyleri Reşit ve Tefvik'e vermiş, daha önce Kürt Komitesi ile anlaşma yapmak üzere işbirliğine yönelttiği, silahlı güce de sahip olan, Suriye'deki Çerkes Komitesi'ni, bu kez saltanat-hilafet için kullanmaya girişmiştir. Bu dönemde Ethem'in amacının bir Çerkes devleti ya da bağımsız bir Kürt devleti kurmak değil de saltanatı iade olduğu Halep Şehbenderliğinin raporlarına da yansımıştır¹¹³. Reşit ve Ethem, Rabıta-i Şarkiye Cemiyeti ile Tarikat-ı Salahiye üyelerini de bu amaçlarına ortak etmeye yönelmişlerdir¹¹⁴. Bu ağın bir ayağı da Paris'te bulunan Yüzelliliklerden eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali'dir. Mehmet Ali, Fransa'nın Nis şehrinde firari ve Yüzelliliklerden kurulan bir komitenin baş aktörüdür. Bu komite Türkiye Cumhuriyeti aleyhine beyannameler düzenlemiştir. Beyannamelerde dinsel propaganda yapılmakta ve Türkiye'de irticai bir hareket başlatılması hedeflenmektedir. Girişimde İngiliz gizli servisinde çalışan ve görevli olarak Fransa'ya gönderilen Yunan vatandaşı Kapedanakos da etkin olarak çalışmaktadır¹¹⁵. Beyannameler Ethem ve Reşit'in bulunduğu Amman'a Taşnaksutyun üyesi Ohannes Serkisyan adına gönderilmiş, Reşit'e teslim edilmiş o da adamları aracılığı ve İtalya-Brindizi yolu ile yurt dışındaki sürgün ve firariler arasında dağıtımını sağlamıştır. Kos helvası satan Arnavutlara verilen beyannameler de helvaya sarılarak Türkiye'ye sokulmak istenmiştir.

¹⁰⁸ EGM Arşivi, DN: 12222-57/4, BN: 7/E-8, BT: 19.4.1937; DN: 11241-1, BN: B-7.

¹⁰⁹ 1932 yılında Atina'daki bir arkadaşına yazdığı mektupta "Arslan'ın muamelesi de henüz olmadı. Bakalım o da nasıl olacak" diyerek endişesini dile getirirken Arslan Varna'da yaşamını sürdürmektedir. Anlaşıldığına göre muamele tamamlanmış ve "Arslan Amman'da babası Reşit'in yanına gelmiş"tir. Bkz. EGM Arşivi, DN: 12222-57/2, BN: 6/G-13, BT: 1.12.1932; EGM Arşivi, DN: 11242-1, BN: 1/D-5, BT: 15.7.1937.

¹¹⁰ EGM Arşivi, DN: 11241-1, BN: E-6; DN: 11242-1, BN: C-6, C-7, BT: 4.5.1938; Ş. Halıcı, *Yüzellilikler*, s. 250-251; Oğuz AYTEPE, "Çerkez Ethem ve Kardeşlerinin Yurtdışında Kurdukları Cemiyet: Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi (Cenub Vilayetleri Yıldırım Komitesi)", *Toplumsal Tarih*, S. 54. Haziran 1998, s. 46.

¹¹¹ EGM Arşivi, DN: 11242-1, BN: A-1, BT: 16.12.1937.

¹¹² Yüzelliliklerden Celal Kadri ikili oynamaktadır. Aynı zamanda Türkiye'ye de muhbirlik yapıyor.

¹¹³ EGM Arşivi, DN: 12222-57/3, BN: 6/C-12, 6/D-1.

¹¹⁴ EGM Arşivi, DN: 12222-57/2, BN: 3/C-1, 3/B-13, BT: 20.7.1931

¹¹⁵ EGM Arşivi, DN: 12222-57/3, BN: 5/B-11, BT: 14.1.1930.

Reşit, 1932 yılı sonunda Amman'dan Atina'daki Çerkes Davut'a gönderdiği mektupta "yakında memlekette görüşeceğiz" derken bu gidişin hilafet kanalıyla olacağını açıklamıştır. Sürgündeki Çerkeslerin liderliğini elden bırakmak istemediğine de işaret eden mektubunda Reşit şöyle demektedir:

"Türkiye'de görülmemiş ve işitilmemiş usule şahit olacağız. Arif Oruç oradadır (Yunanistan'da). Tabii görüştük. Halife Cemiyeti hakkında sana izahat vermiştir. Halifelğe şimdilik üç talip vardır. [Mecid, Selim ve Emir Ali¹¹⁶]dir. Fakat Mecid, Türkiye'de ve Ali, İslâm'da makbuldür. Ve kazanacaktır. Size teşkilat için teklif vâki olursa bize bildir. Ve bizden cevap aldıktan sonra kat'i söz ver. Zira Türkler, Çerkesler sayesinde makamâta hazır oturmak istiyorlar"¹¹⁷.

Ne var ki Reşit'in de Ethem'in de girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Ethem, Paris'e gidememiştir. Ağabeyi Reşit ile birlikte yazları Amman'da, kışları daha sıcak olduğu için Samah'ta geçirmeye başlamışlar, yandaş kitlelerini çoğaltmaya yönelmişlerdir¹¹⁸.

Reşit ve Ethem'in Çerkesleri birleştirme ve bütünleştirme çabaları, daha doğrusu onları kendi amaçları için kullanma girişimleri 1935 yılında Atatürk'e yapılan suikast yargılamaları sırasında da konu edilmiştir. İddia makamında olan Başsavcı Baha Arıkan, suikastın arkasında bir Çerkes Cemiyeti'nin var olduğunu, Ethem ve Reşit'in de bu cemiyet aracılığı ile suikastçıları bulduğunu iddia etmiştir. Baha Arıkan'ın ifadesine göre cemiyet Reyhaniye'de doğmuştur. Cemiyetin görünüşteki amacı Çerkes çocuklarını okutmak, Çerkesler arasındaki yardımlaşmayı sağlamaktır. Gizli amacı ise; Çerkes birliğini sağlamak ve Çerkesleri bağımsızlığına kavuşturmak, bu amaçla Türkiye'de suikastlar yapmaktır. Yegâne düşmanları Türkler ve Ruslardır. Reyhaniye'de doğan cemiyet, kısa süre sonra merkezini Kuneytra'ya taşımış, başkanlığına Kuneytra Belediye Başkanı Emin getirilmiştir. Ethem, Reşit, Reyhaniyeli Çerkes Kadri, Çerkes Mustafa, Çerkes Kâzım, Hasan, emekli Binbaşı Kâmil cemiyetin öncü isimleri olmuştur. Yüzelliliklerden Tarık Mümtaz (Göztepe) da maddî çıkar karşılığı bu cemiyete girmiş, aylık 400 Frank karşılığında cemiyetin müfettişliği görevini üstlenmiştir. Tarık Mümtaz'ın masalları ile Çerkeslere kendilerinin "promete"¹¹⁹ neslinden geldikleri düşüncesi aşılanmaya çalışılmış, Cemiyet, Taşnaklarla ve Hoybun Cemiyeti ile de ortaklaşa çalışma yapmıştır¹²⁰. Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmak ve önderini ortadan kaldırmak amacı taşıyan hemen her unsurla işbirliğine gitmekten çekinmeyen Reşit İngilizlerle yapılan anlaşmanın da imzacısı olmuştur.

Ortadoğu'ya geçtiği günden itibaren İngilizlerle dirsek temasını sürdüren, kimi zaman onlar adına çalışan, kimi zaman onları güvenilmez bulan Ethem Amman'daki yakın dostu

¹¹⁶ Hint Müslümanlarından olan Emir Ali, Ağa Han ile birlikte Başbakan İsmet Paşa'ya "Türkiye'nin gerçek dostları olarak biz, halifelğin ve halifenin Müslüman memleketlerin güven ve saygısına layık bir yere yerleştirilmesini ve böylece Türkiye'de güç ve onur kazandırılmasını saygı ile BMM'den ve onun ileriye gören yöneticilerinden rica ederiz" diyen ve Hilafetin kaldırılmamasını öneren bir mektup kaleme almışlardı. Türkiye'nin iç işlerine müdahale anlamını taşıyan üstelik İngiliz çıkarları adına hizmet eden kişilerin bu mektupları daha Başbakanın eline geçmeden Tanin, İkdâm, Tasvir-i Efkar gazetelerinde yayınlanarak, İstanbul ile çevresinde çalışmak üzere bir İstiklal Mahkemesi kurulmasına neden olmuştu. Bkz. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, s. 39-40.

¹¹⁷ EGM Arşivi, DN: 12222-58/2, BN: 3/D-2, BT: 15.1.1933.

¹¹⁸ EGM Arşivi, DN: 12222-57/2, BN: 3/E-11; DN: 12222-57/3, BN: 5/E-6, BT: 27.11.1931.

¹¹⁹ Prometheus; 'önsezi, basiret' anlamına gelir. Yunan mitolojisinde zekası ve kurnazlığı ile ünlü, tanrılara karşı insanlığın yararına çalışan kahramandır. Ateşi tanrılardan çalıp insana verdiği için Zeus tarafından cezalandırılmış; Kafkas Dağları'nda büyük bir kayaya zincirlenmiş, ciğeri her gün bir akbaba tarafından sökülüp yenmiş, yenen ciğer gece kendini yenilediği için işkence sürüp gitmiştir. Nesiller sonra bir gün Herakles Prometheus'u bu işkenceden kurtarmıştır. <http://yunanmitolojisi.com/tags/prometheus-kimdir.html> (erişim tarihi 29.03.2016)

¹²⁰ *Ulus*, 7 Şubat 1936, No: 5219, s. 5.

Abhaz Mehmet Janbi'nin tuttuğu notlara göre İngilizlerle 29 Eylül 1934'te Türk hükümetini yıkmak için bir anlaşma yapmıştır. Antlaşmanın altında; resmi mühür, Ethem, Reşat Feyyaz ve Reşit'in imzaları vardır. 9 maddeden oluşan bu anlaşmaya göre; Ethem Irak'tan daha sonra kendisine verilecek olan yönerge gereğince Türkiye arazisine girecek, Mustafa Kemal hükümetine isyan ederek, hükümeti düşürmek için çalışacaktır. Bu harekâtı kazandığı takdirde, isterse kendini, isterse Britanya devletinin uygun bulacağı Türk bir adamı hükümet reisliğine getirecektir. Britanya, hükümetin iç işlerine karışmamayı yükümlenmektedir. Hükümet kurulur kurulmaz Britanya devletinin elçisi aracılığıyla yapılacak bir ticari anlaşma ile Britanya'nın ekonomik çıkarları düşünülecektir. Türkiye dış işlerini Britanya devleti ile görüş alışverişinde bulunarak organize edecek ve Britanya'nın bilgisi olmaksızın hiçbir devletle ilişki kurmayacaktır¹²¹.

Reşit ve Ethem Türkiye'yi yıkmayı amaçlayan, Lozan'ı yırtarak Türkiye coğrafyasını yeniden İngilizlerin ekonomik sömürüsüne açmayı öngören böylesine bir antlaşmayı imzalayabilmiştir. 1938'de af çıktığında ülkeye dönmemeleri ya da dönememeleri de bu gibi Türkiye karşıtlıklarıdır.

4.4. 1938 Affı, II. Dünya Savaşı Sırasındaki Faaliyetleri ve Af Talebinin Reddi

1933 yılında Yüzellilikler genel af kapsamına alınmamıştır. Ancak kamuoyunda önemli bir kesim af yanlısıdır. Mustafa Kemal de affedilmelerinden yana tavır koymuştur. Celâl Bayar'ın Başbakan olması (1 Kasım 1937) affa giden süreci hızlandırmıştır. TBMM'de yapılan oldukça hararetle tartışmaların ardından 29 Haziran 1938'te kabul edilen 3961 sayılı Af Kanunu 16 Temmuz 1938'de Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Yüzellilikler affedilmiştir ancak emeklilik hakları yoktur. 16 Temmuz 1946'ya kadar da kamu hizmetlerinden yoksun bırakılmışlardır¹²². Kanunun yayınlanmasının ardından Ethem ve Reşit'i yanına çağıran Emir Abdullah onlara ülkeye dönmelerini tavsiye etmiştir. Emir'in Kıtaat Kumandan Muavini Miralay (Albay) Abdülkadir'in Kudüs Başkonsolosu'na verdiği bilgiye göre Ethem ve Reşit ülkeye döndüklerinde "*hayatlarının selametinden*" endişe duyduklarını söylemişler, ardından da taşınmazlarının kendilerine iade edilip edilmeyeceğini sormuşlar ve dönme yanlısı olmamışlardır¹²³. Onlar, af karşıtı duruşlarını sürdürmüşlerdir.

Af Kanunu'nun Türkiye Cumhuriyeti'nin kendilerinden korkması nedeniyle çıkarıldığını iddia eden Reşit¹²⁴, Çerkes Davut aracılığı ile Atina'da ve Batı Trakya'da bulunan Yüzelliliklere gönderdiği mektup ve beyannamelerle af aleyhinde propaganda yapmıştır. Dünyanın durumunun karışık olduğuna, ufukta yakın bir savaş görüldüğüne işaret etmiş, Türkiye'nin böylesine bir ortamda Yüzelliliklerin ülkeye dönüşünü sağlayarak, ülke dışındaki faaliyetlerini önlemek istediğini iddia etmiştir. Türkiye'ye döndüklerinde sonlarının ölüm olacağını söylemiş ve "*katiyen*" dönmemelerini önermiştir¹²⁵. Gerek Ethem gerekse Reşit tarafından, Ürdün-Suriye eksenindeki Yüzelliliklere ve firari Çerkeslere yapılan

¹²¹ Anlaşmanın tüm maddeleri için bkz. R. Albayrak, *Ethem Beyin Sürgün Yılları ve Simav Olayları*, s. 266-268; Ş. Halıcı, Ethem

¹²² 12 Aralık 1947'de Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulu'nun aldığı içtihadın birleştirilmesi kararı ile Yüzelliliklerin yetimlerine maaş bağlanmasında yasal bir engel olmadığı hükmü verilmiştir. Bkz. *Düster*, III. Tertip, C. 29, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1948, s. 837-839.

¹²³ Albay Abdülkadir, 1914'te Harbiye Mektebi'nden mezun olmuş muvazzaf eski Osmanlı subaylarından. I. Dünya Savaşı sonuna kadar Filistin Cephesi'nde 8. Süvari Alayı Birinci Bölük Kumandanlığı yapmıştır. Başkonsolosun verdiği bilgiye göre savaş sonuna kadar sadakatle hizmet ettiğini, Türkiye'yi ve Türkleri sevdiğini temin etmiş. *EGM Arşivi*, DN: 12222-57/4, BN: 9/E-10, BT: 22.11.1938.

¹²⁴ *EGM Arşivi*, DN: 12222-57/4, BN: 9/B-7, BT: 30.8.1938.

¹²⁵ *EGM Arşivi*, DN: 12221-1/4, BN: 8/B-5; BT: 00.9.1938.

propagandalarda da kanunun “bir tuzak” olduğu savı işlenmiştir.¹²⁶ Onlar, yaptıkları bu propagandalarla ülkesine dönmek isteyenlerin, dönüşünü zora sokacak önlemlerin alınmasına da neden olmuşlardır. Ancak onların bu politikaları Reşit’in eşi Seher ile oğlu Hakkı¹²⁷ ve ortanca kardeş Tevfik üzerinde etkili olmamıştır. Tevfik, eşi Nazik, oğlu 1924 doğumlu Ali Ruhi ve kızı 1925 doğumlu Samahat ile birlikte 1 Ekim 1939’da Türkiye’ye dönmüştür.¹²⁸

Ülkeye dönmeyen Reşit ve Ethem’e, bu tavırlarının nedeni sorulduğunda, onlar “kendilerine resmi bir makamdan tebliğ yapılmamış olmasını” ve “aftan haberleri bulunmadığını” gerekçe göstermişlerdir¹²⁹. Kanımca hemen ülkeye dönmemelerinde, Yüzelliliklerin dönmemesi için yaptıkları mücadele etkin olmuştur. Aksi durumda geride kalan sürgün ve firariler nezdindeki saygınlıklarını yitireceklerini düşünmüş olmalıdır. Ethem ve Reşit’in “alınlarındaki hain lekesinin haksızlığı nedeniyle” ülkeye dönmeyi istemedikleri iddiası da, bu leke giderilinceye kadar Ethem’in “hayatına gurbette devam edeceğini ve gurbette öleceğini” söylemi de doğru değildir¹³⁰. Belgelerdeki gerçekler çok daha farklıdır. Zira her iki kardeş de 1938 sonrasında iki kez ülkeye dönmek istemiştir. İlk girişimleri 1942’de, ikinci girişimleri de 1947 yılında olmuştur. II. Dünya Savaşı’nın en kritik günlerinde yapılan bu girişimleri Türkiye Cumhuriyeti tarafından engellenmişlerdir. Zira her iki kardeş de savaş süresince Türkiye’ye karşı yaptıkları amansız mücadeleyi sürdürmüşlerdir.

Reşit ve Ethem II. Dünya Savaşı günlerinde Almanlara yanaşmışlardır. Emniyet Genel Müdürlüğü’ne göre amaç Türkiye’den Suriye’ye giden bütün Çerkesleri Ethem’in komutası altında birleştirerek İtalyan ve Almanlara yardımcı olmaktır. Çerkesler bu amaç doğrultusunda “süvari ve piyade olarak iki kısma” ayrılmıştır¹³¹. İstihbarat bilgileri gelişmelerin ne derece ciddi boyutlara ulaştığını gösterince Türk Hükümeti harekete geçmiş, Ethem 1941 Ekiminde tutuklanmış, bu tutuklamaya itiraz Reşit’den gelmiştir.

Tutuklu kaldıkları sürece her Cuma kardeşini ziyaret ederek yiyecek ve çamaşır götüren Reşit¹³² bu tutukluğu Kudüs’te “Büyük Biritanya Ali Komiseri”ne gönderdiği iki mektupla protesto etmiştir. Bu mektuplardaki dikkati çekici açıklaması; “Ethem’in Umumi Harp ve İstiklal Harbi’nde (ki) hizmetlerine mukabil, bu yolda muameleye maruz kalmasının ve hapis edilmesinin hayretle karşılandığını” söylemesidir. Bu cümle oldukça muğlaktır. Ethem, her iki savaşta kime hizmet etmiştir? Türkiye’ye mi? İngiltere’ye mi? Bir sonraki cümle bu soruların adeta yanıtıdır. “Türkiye’nin hatırı için Çerkes Ethem derecesindeki hadimler (hizmet edenler) değil bir kedinin dahi hapsi caiz olamaz” diyen Reşit’in mektupları Ankara ricaline hakaretle devam etmektedir. “Ankara rical-i Cumhuriyesi”ni, ‘ihaneti kendisine huy edinmiş, zayıf, hiçbir şekilde güvenilmez’ olarak tanımlayan Reşit böyle bir hükümetle ittifak yapılmaması hakkındaki “ikazlar”ının dikkate alınmadığından ve kendilerinin “Ankara şapkasına tercih edildiği”nden yakınmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nin kendisinden ve Ethem’den “endişe” duyduğunu iddia etmekte, bu “endişe”nin ise onların ne kadar önemli insanlar olduğunu kanıtladığını belirtmektedir¹³³.

Ethem’in, adeta gözdağı niteliğindeki tutukluğu kısa sürmüş, Mart sonunda salıverilmiştir. Nisan 1942’de Türk istihbaratı tahliye edilen Ethem’in, ağabeyi Reşit ile

¹²⁶ EGM Arşivi, DN: 12221-1/4, BN: 10/C-8; BT: 9.11.1942.

¹²⁷ Seher Hanım’ın ülkeye ne zaman döndüğü ile ilgili bilgi yoktur. Ancak Reşit’ten boşandığına, ülkeye döndüğüne ve 1940 yılında Ankara’da yerleşmiş bulunduğu dair bilgi vardır.

¹²⁸ EGM Arşivi, DN: 12222-59/3, BN: 6/G-9; 6 E-11.

¹²⁹ EGM Arşivi, DN: 12222-57/4, BN: 9/A-10.

¹³⁰ İddialar için bkz. Cemal Kutay, Çerkez Ethem Tamamlanmış Dosya, s. 477 (resim altı), 481.

¹³¹ EGM Arşivi, DN: 12222-57/5, BN: 10/G-8; BT: 1.6.1941.

¹³² EGM Arşivi, DN: 12222-57/5, BN: 11/B-11.

¹³³ EGM Arşivi, DN: 12222-57/5, BN: 12/B-2.

birlikte Yüzellilikleri de kapsayan Af Kanunu'ndan yararlanarak yurda dönme arzusunda oldukları bilgisini almıştır. Bu bilgi İçişleri Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nü harekete geçirmiştir. MAH'ın raporlarına dayanarak "yurda dönmeleri mahzurlu" görülmüştür. İçişleri Bakanlığı'nın 21 Nisan 1942 tarihli ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nün Ş.1, B.1 15482 sayılı yazıları ile Ethem ve Reşit'e, "Memleketimiz aleyhinde faaliyetlerinin devam ettiğine dair bazı şüpheler olduğundan kendilerine pasaport ve vize verilmemesi" konsolosluklara bildirilmiştir¹³⁴. Ardından Emniyet Genel Müdürlüğü 11 Haziran 1942'de Başbakanlığa, Ethem ve Reşit'in yurt dışındaki faaliyetlerini özetleyen bir rapor sunarak 3527 sayılı Af Kanunu'nun 5. Maddesi¹³⁵ gereğince tekrar vatandaşlıktan çıkarılmalarını önermiştir¹³⁶. Ancak Türkiye Cumhuriyeti Reşit'in, Büyük Britanya Âli Komiserine gönderdiği mektuplarda yaratmak istediği, 'endişe duyulacak kadar önemli adamlar olduğu' tezini güçlendirecek böylesine bir öneriyi uygulamaya koymamıştır.

Ethem'in Türkiye aleyhinde çalışmalarını artırması karşısında Türk Hükümeti de baskılarını artırmıştır. Kudüs Konsolosluğu'nun Şark'ül Ürdün Hükümeti nezdinde yaptığı girişimler sonucunda Ethem 1943 yılı sonbaharında Amman'da ikinci kez tutuklanmıştır¹³⁷. Tutukluluk halinin devamı konusunda ısrarcı olan Türkiye'nin yoğun girişimleri sonucu, Şark'ül Ürdün Hükümeti, 16 Kasım 1943'te Ethem'in faaliyetlerinin durdurulması konusunda "zımnî bir taahhütte" bulunmuştur¹³⁸. Bu taahhüt uygulamaya konunca Ethem hareketsiz kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin dışarıdaki saygınlığı ve savaş sırasında izlediği denge politikası Ethem ve Reşit gibi muhaliflerin adeta bir kısıkaç içine almasında etkili olmuş görünmektedir.

Sürgün yıllarında geçirdiği akciğer rahatsızlığı ile Ethem evine kapanıp susmayı tercih ederken, Reşit aksine, geçmişteki "cahilane" düşüncelerinde ısrar etmiş ve Türkiye aleyhinde "atıp tutmayı" sürdürmüştür. Kudüs Konsolosu Ethem ve Reşit'in Türkiye'ye karşı tutumlarında belirleyici olan unsurun, Türk-İngiliz ilişkilerinin seyri olduğuna, Türkiye'nin İngiltere ile olan ilişkilerinde yaşanacak bir gerginliğin kardeşlerin yeniden karşıt bir tavır almasına neden olabileceğine dikkati çekmektedir¹³⁹. Bilindiği gibi Türkiye savaş sonuna kadar uluslararası koşulları iyi değerlendirecek ve savaşan devletlerle, kimi zaman gerginleşse de, izlediği denge siyasetinden ödün vermeyecektir. Sürgündeki muhaliflerle ilgili sert ve net önlemlerini de sürdürünce Ethem ve Reşit'in düşüncelerini eyleme dökme olanağı kalmayacaktır. Bu durum ise yeni bir af isteğini beraberinde getirecektir. Ne var ki 1947'de Ethem tarafından yinelenen bu af isteği de reddedilecektir¹⁴⁰.

1948 yılında Türkiye'nin, Filistin Araplarına yardım amacıyla gönüllü birlikler göndermesi Türkiye-Ürdün arasında olduğu kadar, Türk Arap ilişkilerinde de dostluk duygusunu geliştirmiştir. Dostluk ilişkisi Ethem ve Reşit'e yönelik baskıyı artırmış, onları artık kıymıdayamaz duruma getirmiştir. Reşit bu durumdan dolayı oldukça öfkeli. Bu öfkesini de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Ürdün Kralı Haşimi Abdullah'a yazdığı mektuplarla ortaya koymuştur. İnönü'ye öfkesi, hakarete varmıştır. Nihayet İngiltere'nin kendilerini kullandığının farkına varan Reşit, artık Amerikancıdır. Türkiye'de Amerikan yanlılarının iktidar olmasını

¹³⁴ EGM Arşivi, DN: 12222-57/5, BN: 11/E-1, BT: 21.4.1942; ; 12222-57/6, BN: 12-G-3, BT: 6.6.1947.

¹³⁵ "Madde 5: Birinci ve ikinci maddelerde yazılı af ve refi hükümlerinden müstefit olan (yararlanan) şahıslar lüzum görülürse İcra Vekilleri Hey'eti kararile vatandaşlıktan iskat edilebilirler."

¹³⁶ EGM Arşivi, DN: 12222-57/5, BN: 12/A-11; 12/A-12 BT: 11.6.1942.

¹³⁷ EGM Arşivi, DN: 12222-57/5, BN: 12/D-5, BT: 10.1.1944.

¹³⁸ EGM Arşivi, DN: 12222-57/5, BN: 12/C-8.

¹³⁹ EGM Arşivi, DN: 12222-57/5, BN: 12/E-1, BT: 3.11.1945.

¹⁴⁰ EGM Arşivi, DN: 12222-57/6, BN: 6/G-10.

istemektedir¹⁴¹. Dil devrimine öfkesi sürmektedir. Ethem gibi o da Kürt kökenli vatandaşlara kendi dilleri ile eğitim hakkının verilmesini istemektedir¹⁴².

Reşit'in Kral Abdullah'a yazdığı mektup da ilginç bilgiler içermektedir. Asıl dikkat çekici yargısı I. Dünya Savaşı sırasında Arapların Osmanlı Devleti'ni arkadan vurmasını "*haklı bir isyan*" olarak görmesidir. Bir yandan komünizmle kutsal kitaplar doğrultusunda mücadele edilmesinden bahsetmekte, öte yandan Moskova yönetimini övmektedir. Kral Abdullah ile komünizme karşı olduğunu ima ettiği İnönü'nün "*anlaşmış*" olmasına oldukça şaşırarak Reşit, Ankara'nın komünist Moskova'dan "*daha vahşi*" olduğu kanısındadır. Ağzındaki asıl baklayı da bundan sonra çıkarır: Kral, böylesine vahşi bir devletle anlaşarak nasıl kendilerini baskı altına alabilmektedir?¹⁴³.

Reşit bu mektupları ile ülkesini şikayet ederken Ethem'in suskunluğu sürmüştür. "*Sıhhat, insanlar için en mühim ve esas teşkil eden bir servet ve devlettir. Bahusus, bizler gibi gurbet âleminde nesnesiz ve kimsesiz bulunanlar için*"¹⁴⁴ diyerek sağlığın insan yaşamındaki önemini vurgulayan Ethem, 21 Eylül 1948'de Amman'da yaşamını yitirmiştir. Şeria Nehri kıyısında Çerkes Kabartay Mezarlığı'na defnedilen Ethem'in cenazesi ne o gün ne de ondan sonra Türkiye'ye getirilmemiştir. Zira İçişleri Bakanlığı, Dışişlerine yazdığı yazı ile "*Yüzelliliklerin cesetlerinin Türkiye'ye nakledilmesini*" uygun bulunmamıştır.¹⁴⁵ Kardeşini yitiren ve Amman'da yaşamını sürdüren Reşit 1949 yılında, büyük olasılıkla İtalyanlarla kurduğu ilişki nedeniyle, tutuklanmış ancak kısa süre sonra serbest bırakılmıştır.

5. Türkiye'ye Dönüşü

Ethem'in ölümü ile yalnızca kardeşini değil, mücadele arkadaşını da yitiren Reşit, ülkeye dönme arzusu duymuş olmalı ki 1950 yılında oğlu Aytek (Say)¹⁴⁶ Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a yaptığı başvuru ile babasını ülkeye getirmek istemiştir¹⁴⁷. Bunun üzerine kendisine Ankara Valiliğince 13 Haziran 1950 gün 362/225563 numaralı pasaport verilerek izin isteği onaylanmıştır¹⁴⁸. Amman'a giden Aytek Say babasını ülkeye getirmiştir. Reşit Bey, 2 Eylül 1950'de Balıkesir Bandırma'da Şehzadeler sokağında oturan diğer oğlu terzi Hakkı Burcu'nun yanına yerleşmiştir¹⁴⁹.

Reşit, ülkeye döndükten sonra da izlenmiştir. İçişleri Bakanlığı ülkeye dönen Reşit Bey'in beraberinde Türkiye aleyhinde bir takım yayınlar getirmiş olabileceğini göz önünde bulundurarak valiliklere gönderdiği birer yazı ile yurt içinde yapacağı gezilerde kimlerle ilişkiye geçtiğinin incelenmesini ve aleyhte çalışmalarının bildirilmesini istemiştir. Ancak yapılacak izlemenin kendisine sezdirilmemesi konusunda uyarıda bulunmuş, Reşit'in "*durumu abartmasının mümkün olduğu*"na dikkati çekmiştir¹⁵⁰.

İzlemeye karşın Türkiye aleyhinde herhangi bir söz ya da eylemde bulunmadığı görülen Reşit 10 Eylül 1951'de yaşamdan ayrılmış, Bandırma'daki aile kabristanına defnedilmiştir¹⁵¹.

¹⁴¹ İki yıl sonra bu dileği gerçekleşecek, Türkiye "Küçük Amerika" yapılmak istenecektir.

¹⁴² EGM Arşivi, DN: 12222-57/6, BN: 12/G-13.

¹⁴³ EGM Arşivi, DN: 12222-57/6, BN: 12/G-11.

¹⁴⁴ EGM Arşivi, DN: 12222-57/2, BN: 7/C-10, BT: 8.9.1932

¹⁴⁵ EGM Arşivi, Umumi Dosya, DN: 12221-1, BN: 2/B-5, BT: 25.5.1933.

¹⁴⁶ Reşit Bey'in yedi çocuğu olmuştur. Aslan, Necmi, Güzide, Hakkı, Aytek, Aysel, Özden isimlerini taşıyan yedi çocuğu olmuştur. Bkz. C. Kutay, *Çerkez Ethem Tamamlanmış Dosya*, s. 480.

¹⁴⁷ Halit Çapın, "Çerkez Ethem'in Yiğeni Aytek", *Milliyet*, 18 Temmuz 1982.

¹⁴⁸ EGM Arşivi, DN: 12222-58/3, BN: 1/G-6.

¹⁴⁹ EGM Arşivi, DN: 12222-58/3, BN: 1/A-5.

¹⁵⁰ EGM Arşivi, DN: 12222-58/3, BN: 1/A-3.

¹⁵¹ EGM Arşivi, DN: 12222-58/3, BN: 1/A-11.

Sonuç

Tevfik, Ethem ve Reşit'ten oluşan kardeşlerin yaşam öyküleri ve bu öykünün sonu Türkiye'de hep tartışıla gelmiştir. Milli Mücadele'ye katkılarının düzeyi, eylemlerinin ihanet olup olmadığı sorgulanmıştır. Bu sorgulama sırasında kimi çevrelerce Ethem'in ayaklanmaları bastırmadaki başarısı, hukuk dışı davranışları görmezden gelinerek öne çıkarılmıştır. Yine Düzenli Ordu'nun kurulması ve buna karşı çıkılması gibi bir ölüm-kalım savaşının Mustafa Kemal Paşa ile Ethem arasında bir iktidar savaşı olarak gösterilmesi uygun bulunmuştur. Bu iktidar savaşının tek taraflı olduğu görülmek istenmemiştir. Üstelik bir de araya I. İnönü Savaşı sonunda kazanılan zaferin “*bir zafer olmadığı*” iddiası sıkıştırılmış, sorgulamalara yanıtlar verilirken de kardeşlerin yalnızca Yunan'a sığınincaya kadarki yaşam öykülerinden yola çıkılmıştır. Oysa kardeşlerin bir de sürgünde geçirdikleri uzunca süren yaşamları vardır.

Türk istihbarat belgelerinden anlaşıldığına göre bu makalenin başkahramanı olan Reşit bile Ethem'in cehaletinden dem vurmüş, Ethem de kendisini önder koltuğuna yakıştıramamıştır. Onlar, Yunan ordusu Düzenli Ordu'yu İnönü'de yok etmek niyeti ile ortaya çıktığında Türk Ordusu'nu iki ateş arasında bırakabilmiş, Yunan temsilcilerle masaya oturup anlaşma yapabilmiş, Yunan işgali altında bir yandan Çerkeslik güdüp devlet kurma çabası verirken öte yandan Türk ordusu ile ilgili bilgileri Yunan'ın hizmetine sunabilmişlerdir. Kanımca bu faaliyetler konuyu “*iktidar savaşı*” olarak geçiştiremeyecek kadar vahimdir. İhanetin asıl belgeleri ise sürgündeki yaşam sırasında ortaya konulmuştur.

Reşit, kardeşleri ile birlikte 1922 yılında terk ettiği ülkesinden 22 yıl uzakta, sürgünde yaşamıştır. Bu 22 yıl boyunca tek bir hedefi olmuştur. Bu hedef Atatürk ile özdeşleştiği Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmaktır. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bunun en önemli sebebi Reşit'in iktidarda olamamaktan ıstırap duymuş olması, bu nedenle duyduğu kin ve öfkeyi dizginleyememesidir. 1920 yılı sonunda kardeşleri ile birlikte Mustafa Kemal'i liderlikten indiremeyen Reşit, sürgünde bu amacına ulaşmak için yine kardeşleriyle birlikte İngilizlerle, Almanlarla, İtalyanlarla, Kürtçülerle, Ermenilerle, Hoybun gibi cemiyetlerle, Hanedan üyeleriyle, diğer sürgünlerle ve firarilerle işbirliği yapmaktan çekinmemiştir. Bu işbirliğini yaparken etnik kökeninden güç almış, yurt dışında yaşayan Çerkesleri amaçları için kullanmaktan geri durmamıştır. Milli Mücadele günlerinde olduğu gibi tüm Çerkesleri de aldatamamış, arkasına alamamış hatta aldatmaya çalıştığı kimi Çerkeslerden şiddet bile görmüştür. O kendisine inanan Çerkesleri kullanırken, kendisi de Türkiye'ye kin besleyen devletlerce kullanılmıştır. O güne değin ilişki kurduğu devlet ve kurumlarca kullanıldığının farkına vardığında bu kez Amerikancılık kartını oynamaya koyulmuş, ancak bu kart da dikiş tutmamıştır. Yaşı ilerleyen, sağlık sorunları yaşamaya başlayan, ekonomik sıkıntı çeken ve mücadele arkadaşından da yoksun kalan Reşit, Türkiye'de iktidarın el değiştirdiği, 27 yıllık CHP iktidarının, yerini Demokrat Parti'ye bıraktığı günlerde Türkiye'ye dönmüş ve yaşamını ülkesinde tamamlamıştır.

Kaynakça

Arşivler

Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Arşivi (ATASE Arşivi)

İstiklâl Harbi Kataloğu (İSH), Kutu No (KN): 190, Gömlek No (GN): 219

İSH, KN: 190, GN: 129-129a

İSH, KN: 203, GN: 18, BN: 18-2.

İSH, KN: 581, GN: 25, BN: 25-1.

İSH, KN: 649, GN: 165, BN: 165-2.

İSH, KN: 652, GN: 1, BN: 1-3,4, 6.

İSH, KN: 652, GN: 1, BN: 1-12.

İSH, KN: 652, GN: 1, BN: 1-23.

İSH, KN: 652, GN: 99, BN: 99.

İSH, KN: 665, GN: 69, BN: 69-1.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Dosya (D): 92-16, Fon Kodu (FK): 30..18.1.1., Yer No (YN): 4.45..16.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGM Arşivi)

DN: 12221-1, BN: 2/B-5, BT: 25.5.1933.

DN: 12221-1/3, BN: 4/E-14.

DN: 12221-1/4, BN: 8/B-5; BT: 00.9.1938.

DN: 12221-1/4, BN: 10/C-8; BT: 9.11.1942.

DN: 11241-1, BN: B-7.

DN: 11241-1, BN: E-6.

DN: 11242-1, BN: 1/D-5, BT: 15.7.1937.

DN: 11242-1, BN: C-6, C-7, BT: 4.5.1938.

DN: 11242-1, BN: A-1, BT: 16.12.1937.

DN: 12222-57, BN:9/E-6, BT: 5.8.1939.

DN: 12222-57/1, BN: 1/F-13, BT: 8.8.1925.

DN: 12222-57/1, BN: 1/C-14, BT: 22.3.1927.

DN: 12222-57/1, BN: 2/B-7, BT: 1.5.1923.

- DN: 12222-57/1, BN: 1/G-9, BT: 19.4.1925.
DN: 12222-57/1, BN: 1/G-1, BT: 31.3.1927.
DN: 12222-57/1, BN: 1/E-3, BT: 1.4.1927.
DN: 12222-57/1, BN: 1/E-10, BT: 17.8.1927.
DN: 12222-57/1, BN: 1/A-9, BT: 1.11.1927.
DN: 12222-57/1, BN: 2/F-10.
DN: 12222-57/2, BN: D-1.
DN: 12222-57/2, BN: 3/E-12.
DN: 12222-57/2, BN: 3/F-1, 3/F-2, BT: 4.8.1925.
DN: 12222-57/2, BN: 3/F-1, 3/F-2, BT: 4.8.1925.
DN: 12222-57/2, BN: 3-F-2, BT: 4.8.1925.
DN: 12222-57/2, BN: 6/G-13, BT: 1.12.1932
DN: 12222-57/2, BN: 3/C-1, 3/B-13, BT: 20.7.1931.
DN: 12222-57/2, BN: 3/E-11.
DN: 12222-57/2, BN: 7/C-10, BT:8.9.1932.
DN: 12222-57/3, BN: 5/E-6, BT: 27.11.1931.
DN: 12222-57/3, BN: 5/B-11, BT: 14.1.1930.
DN: 12222-57/3, BN: 6/C-12, 6/D-1.
DN: 12222-57/3, BN:6/D-6.
DN: 12222-57/3, BN: 5/F-7.
DN: 12222-57/3, BN: 6/C-2; 6/C-6.
DN: 12222-57/3, BN: 6/C-2; 6/C-3, BT: 10.6.1934.
DN: 12222-57/4, BN: 7/E-8, BT: 19.4.1937.
DN: 12222-57/4, BN: 9/E-10, BT: 22.11.1938.
DN: 12222-57/4, BN: 9/B-7, BT: 30.8.1938.
DN: 12222-57/4, BN: 9/A-8.
DN: 12222-57/4, BN: 9/A-10.
DN: 12222-57/5, BN: 10/G-8: BT: 1.6.1941.
DN: 12222-57/5, BN: 11/B-11.
DN: 12222-57/5, BN: 12/B-2.
DN: 12222-57/5, BN: 11/E-1, BT: 21.4.1942.
DN: 12222-57/5, BN: 12/A-11; 12/A-12 BT: 11.6.1942.
DN: 12222-57/5, BN: 12/D-5, BT: 10.1.1944.

- DN: 12222-57/5, BN: 12/C-8.
DN: 12222-57/5, BN: 12/E-1, BT: 3.11.1945.
DN: 12222-57/6, BN: 6/G-10.
DN: 12222-57/6, BN: 12/G-13.
DN: 12222-57/6, BN: 12/G-11.
DN: 12222-57/6, BN: 12-G-3, BT: 6.6.1947.
DN: 12222-58/1, BN: 2/B-2.
DN: 12222-58/2, BN:300 Tercüme-i Hal, BT: 1927.
DN: 12222-58/2, BN: Hülâsa 306, BT: 1.12.1925.
DN: 12222-58/2, BN:3/D-11, BT: 25.8.1930.
DN: 12222-58/2, BN: 3/D-2, BT: 15.1.1933.
DN: 12222-58/2, BN:3/E-1.
DN: 12222-58/2, BN:2/F-7, BT: 1.11.1932.
DN: 12222-58/2, BN: 3/C-11, 3/C-12, BT: 28.01.1928.
DN: 12222-58/3, BN: 1/G-6.
DN: 12222-58/3, BN: 1/A-5.
DN: 12222-58/3, BN: 1/A-3.
DN: 12222-58/3, BN: 1/A-11.
DN: 12222-59/3, BN: 6 E-11.
DN: 12222-59/3, DN: 6/E-13.
DN: 12222-59/3, BN: 6/G-9; 6 E-11.

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi(TİTE)

KN: 29, GN: 70, BN: 702a001.

Belgesel Kaynaklar

- Düstur*, III. Tertip, C. 5, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1948.
Düstur, III. Tertip, C. 8, Devlet Matbaası, Ankara, 1943.
Düstur, III. Tertip, C. 29, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1948.
TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, C. 7; D. 2, C.8/1.

Gazeteler ve Dergiler

- Alemdar*, 28 Kanun-ı sâni (Ocak) 1921, No: 3060-760, s. 2.
Anadoluda Yeni Gün, 9 Kanun-ı sâni (Ocak), 1921, No: 500-130, s. 2.
Anadoluda Yeni Gün, 10 Mayıs 1921, No: 605-225, s. 1.
Anadoluda Yeni Gün, 19 Teşrin-i evvel (Ekim) 1922, No: 1000-623, s. 4.

Anadoluda Yeni Gün, 22 Teşrin-i evvel (Ekim) 1922, No: 1002-625, s. 4.

“Çerkes Ethem ve Avanesi”, *Vakit*, 17 Ocak 1921, No: 1116, s. 1.

İkdam, 14 Mart 1921, No: 8621, s. 2.

İleri, 13 Ağustos 1921, No: 1272, s. 1.

İrâde-i Milliye, 22 Nisan 1920, No: 38, s. 3.

Peyam-ı Sabah, 24 Şubat 192, No: 11220, 4.

Tevhid-i Efkâr, 23 Teşrin-i sâni (Kasım) 1921, No: 3192-164, s. 2

Ulus, 7 Şubat 1936, No: 5219, s. 5.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl 9, Sayı 34, Aralık 1960, Vesika No: 849.

Kitaplar

(Abalıoğlu), Yunus Nadi, *Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti (ÇEKİ)*, Sel yayınları, İstanbul, 1955.

Adil Hikmet Bey, *Asyada Beş Türk*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998.

Albayrak, Recep, *Ethem Beyin Sürgün Yılları ve Simav Olayları 1919-1948*, Poyraz Ofset, Ankara, 2004.

Alkış, Ali, *Kuşçubaşı Eşref Sencer 1883-1964*, İzmir, 2013.

Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, C. I, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993.

Bardakçı, Murat, *İttihadçı'nın Sandığı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Bıyıklıoğlu, Tefvik, *Trakya'da Milli Mücadele*, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1955.

....., *Trakya'da Milli Mücadele*, C. II, TTK Yayınları, Ankara, 1992.

Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Düzenleyen: Behçet Cemal), Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977.

Cilasun, Emrah, *Çerkes Ethem*, Versus Kitap, İstanbul, 2006, s. 21.

Ertürk, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, (Yazan: Samih Nafiz Tansu), Pınar Yayınevi-Batur Matbaası, İstanbul 1964.

Halıcı, Şaduman, *Ethem*, E Yayınları, İstanbul, 2016.

Hüseyin Hüsnü, *Dr. Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden Trablusgarp Savaşı*, (Yay. Haz. - Mevrure Değer), Kurtiş Matbaası, İstanbul, 1998.

Koloğlu, Orhan, *Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları 1911-12*, Basın Yayın GenelMüdürlüğü, Ankara, 1979.

Kutay, Cemal, *Çerkez Ethem Tamamlanmış Dosya*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2004.

Mehmed Asım, *Yunan Ordusunun ve Hükümetinin Mesuliyeti, Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, (Yay. haz. Mehmet Kaplan ve diğerleri), C. I, İstanbul 1981.

- Özer, Kemal, *Kurtuluş Savaşında Gönen*, Türkdili Matbaası, Balıkesir, 1964.
- Stoddard, Philip, *Teşkilât-ı Mahsusa*, Arba Yayınları, İstanbul, 1993.
- Şıvgın, Hale, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.
- Tunaya, Tarık Zafer, *İttihat ve Terakki*, C. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.
- Türk İstiklal Harbi-İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar(1919-1920)*, C. VI, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1974.

Makaleler

- Aytepe, Oğuz, “Çerkez Ethem ve Kardeşlerinin Yurtdışında Kurdukları Cemiyet: Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi (Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi)”, *Toplumsal Tarih*, S. 54. Haziran 1998, s. 46-48.
- Halit Çapın, “Çerkes Ethem’in Yiğeni Aytek”, *Milliyet*, 18 Temmuz 1982.
- Umar, Ömer Osman, “Aziz Ali El-Mısri ve Osmanlı Devletine Karşı Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 1, Elazığ, 2003, s. 419-436.
- “Kâzım Özalp Anlatıyor”, *Yakın Tarihimiz*, C. 2, Sayı 24, 9 Ağustos 1962, s. 326-327.
- Kurtcephe, İsrail - Balcıoğlu, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi –Rauf Bey Müfrezesi-“ *OTAM*, Sayı 3, Ocak 1992, s. 249.
- Mehmetefendioğlu, Ahmet, “Yeni Belgelerle İzmir Valisi Rahmi Bey’in Oğlunun Kaçırılması”, *Tarih ve Toplum*, C. 15, S. 88, Nisan 1991, s. 32-33.
- “Rauf Orbay’ın Hatıraları”, *Yakın Tarihimiz*, C. 1, Sayı 1, 5 Nisan 1962, s. 177-180.

Tezler

- Halıcı, Şaduman, *Yüzellilikler*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1998. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

İnternet Kaynakları

- Özal, Sabahattin, *Ermenilerin ve Yabancıların Gözüyle Türk-Ermeni İlişkileri ve Ermeni Sorununa Bakış*, s. 217-218 journals.istanbul.edu.tr/juydta/article/download/ (erişim tarihi 29.01.2016).